

Mekkîzâde Mehmed Tâhir Efendi'nin (ö.1128/1716) *Müstevcebu'l-Halâs fî Tefsîri Sûreti'l-İhlâs* Adlı Eseri -Neşr-

Ahmet Faruk Güney*

Öz

Makale Osmanlı döneminde Türkçe kaleme alınan az sayıdaki müstakil İhlâs Sûrelerinden biri olan Müstevcebu'l-Halâs fî Tefsîri Sûreti'l-İhlâs eserin neşrini içermektedir. Eser Mekkîzâde Mehmed Tâhir Efendi'ye (ö.1128/1716) aittir. Giriş kısmında müellif ve eser hakkında kısa bir değerlendirmeye yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *İhlâs Sûresi, Müstevcebu'l-Halâs fî Tefsîri Sûreti'l-İhlâs, Mekkîzâde Mehmed Tâhir, Sure Tefsiri*

Abstract

Mekkîzâde Mehmed Tâhir Efendi (d. 1128/1716) And His Work Müstevcebu'l-Halâs fî Tefsîri Sûreti'l-İhlâs –Publishing-

This paper contains the publication of Turkish commentary of Surah al-Ikhlâs. Its name is Müstevcebu'l-Halâs fî Tefsîri Sûreti'l-İhlâs and the author of this commentary Mekkîzâde Mehmed Tâhir. This commentary is one of the limited number of commentaries written in the Ottoman period. Also this article contained a brief introduction and evaluation.

Keywords: *Surah al-Ikhlâs, Müstevcebu'l-Halâs fî Tefsîri Sûreti'l-İhlâs, Mekkîzâde Mehmed Tâhir, Surah Interpretation*

Atıf: Ahmet Faruk Güney, "Mekkîzâde Mehmed Tâhir Efendi'nin (ö. 1128/1716) *Müstevcebu'l-Halâs fî Tefsîri Sûreti'l-İhlâs* Adlı Eseri –Neşr-", *KTÜİFD*, c.2, sy.2, Güz/2015, ss. 75 - 106.

* Yrd. Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Bilim Dalı, ahmetfarukguney@klu.edu.tr.

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını içeren tefsir yazma geleneğinin yanında özellikle XI. yüzyıldan itibaren Kur'an sûrelerinden birini veya bir âyetini ele alan, sadece o sûrenin veya o âyetin tefsirini içeren eserler verilme-ye de başlanmıştır. Bu şekildeki bir telif tarzının ortaya çıkmasında tefsir sahasının temel eserlerinin verilmiş olması, âlimlerin belli sûreler ve âyetler çerçevesinde belirli konuları ele almak istemeleri gibi nedenlerin yanında kısa hacimli bir eserin daha kısa sürede bitirilmesi de sayılabilir.

İslam ilim-kültür mirasının büyük oranda yazma halinde kütüphanelerde bulunduğu malumdur. Bu durumdan tefsir eserleri, özellikle de sûre ve âyet tefsirlerini içeren metinler de nasibini almaktadır. Yine İslam ilim mirasının en önemli ve en uzun halkalarından biri olan Osmanlı dönemi telif-tercüme eserlerinin çoğu aynı şekilde kütüphanelerimizde yazma halinde bulunmaktadır.

Tefsir telif tarihinde müstakil olarak ele alınan sûrelerden biri İhlâs Sûresi'dir. Türkiye'de yazma eserlerin bulunduğu kütüphanelerde tespit edebildiğimiz kadarıyla bu sûre hakkında otuzun üzerinde eser mevcut olup bunların büyük çoğunluğu Osmanlı dönemine aittir. Eserlerin telif dili, ilim dili olması hasebiyle çoğunlukla Arapça olmakla beraber aralarında Türkçe telif edilenler de vardır.¹

Türkçe telif edilen eserlerden biri XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde vefat eden Mekkîzâde Mehmed Tâhir Efendi'ye (ö.1128/1716) ait olan *Müstevcebu'l-Halâs fi Tefsîri Sûreti'l-İhlâs* isimli eserdir. XVIII. yüzyılda telif edilmiş 3 İhlâs sûresi tefsirinden biri olan bu eser hakkında tanıtım ve değerlendirme içeren bir makale² yayınlanmış ancak eserin kendisi yazma olarak kalmaya devam etmiştir. Maksudumuz İhlâs sûresi hakkında bir elin parmaklarını geçmeyen Türkçe telif eserlerden biri olan bu eseri latinize ederek neşretmek ve yazma haldeki sûre tefsirleri sayısının azalmasına katkıda bulunmaktır.

Dolayısıyla tefsir eserinin neşrini içeren bu makalede eser hakkında uzun uzadıya değerlendirme yapılmayacak, müellifinin ve yazmanın kısa bir tanıtımı ile eser hakkında genel bir değerlendirmede bulunulacaktır.

1 Bkz. Ahmet Faruk Güney, "Yazma İhlas Suresi Bibliyografyası", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 9/18, ss. 275-302.

2 Sevgi Tütün, "Mekkîzâde Mehmed Tâhir Efendi ve Tefsir Risalesi", *C.U. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, c. XVI, s.2, sy. 515-532.

Daha ayrıntılı ve teknik değerlendirme için mezkur makaleye bakılabilir.

Müellif

Tam adı Mehmed Tâhir b. Mehmed Mekkî er-Rûmî el-Hânefî'dir. Dedesi Üksüplü Halveti şeyhi Mehmed Efendi'dir. Medrese eğitiminin ardından İstanbul'da uzun süre müderrislik yapmış, ardından 1711 yılında Küdüs kadılığına tayin edilmiş, azlini müteakip İstanbul'da 1716 (h. 1128) yılında vefat etmiştir. Mahlası 'Tâhir' olup üç dilde [Arapça, Farsça, Türkçe] şiir yazabilen Mekkizâde'nin bir divançesi olduğu da ifade edilmektedir.³

Müellifin tefsire dair, İhlas suresi üzerine biri Arapça biri Türkçe iki eserinden bahsedilmektedir. Ancak kütüphane kayıtlarında henüz Arapça eserine rastlanamamıştır.

Eser

Hayatı hakkında bilgi veren bütün kaynaklarda Mekkizâde'nin İhlâs Sûresi'yle ilgili bir tefsirinin olduğu ifade edilmektedir. Ancak bu eserin adı hakkında herhangi bir bilgiye yer verilmemektedir. Eserin adı yazma nüshada *Müstevcebu'l-Halâs fi Tefsîri Sûreti'l-İhlâs [İhlâs Sûresi Tefsirinde Kurtuluş Gerekiren (Şey)/Kurtuluş Yeri/Zamânı]* olarak belirtilmektedir.⁴

Eserin dili XVIII. yüzyıl klasik Osmanlı Türkçe'sidir. Müellif bu tefsiri, Arapça telif ettiği İhlâs Sûresi'ndeki bazı faydalı bilgileri Türkçe ifade etmek amacıyla ve Azak Kalesi ve civarının yeniden elde edilmesine bir şükür nişanesi olarak yazmıştır. Eserini Sultan III. Ahmet'in (dönemi: 1703-1730) veziri Mora fatihi -ki kendisini Eflatun'a ve Hz. Süleyman'ın veziri Asaf'a benzetmiştir- Ali Paşa'ya⁵ ithaf etmiştir.

Hamdele, salvele ve sultan için dua ve niyaz içeren bir girizgâhla başlayan eser mukaddime, matlab ve netice olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.

3 Hayatı hakkında bkz.: Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn: Esmâu'l-Müellifin ve Asâru'l-Musannifîn*, (trc. Kılıslı Rifat Bilge; (tsh. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Avni Aktuç), Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1955, I/305.; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, II/297.; Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmânî*, Matbaatu'l-Âmire, İstanbul 1308, IV/507.; Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifîn: Terâcimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1994/1414, III/367.

4 Vr.: 41a.

5 Silahdar ve Damad olarak da bilinen Şehid Ali Paşa'nın (ö.1128/1716) sadrazamlık dönemi 27 Nisan 1713-5 Ağustos 1716 arasındadır.

Mukaddime bölümünde sûrenin iniş sebepleri, isimleri ve fâzileti üzerinde duran müellif *matlab* bölümünde sûrenin tefsirini yapar. Ancak şunu belirtmek gerekir ki *matlab* bölümü bu nüshada eksik olsa gerektir. Çünkü son iki âyetin tefsiri atlanmış “samed”in tefsiriyle ilgili cümle, *netice* ifade edilmek istenilenler için giriş ifadesi ile devam etmiştir. Ayrıca mukaddime ve *matlab* başlıklarla ayrılırken netice bölümünün böyle bir başlıkla ayrılmaması da bu ihtimali güçlendirmektedir.

Mekkizâde netice bölümünde İhlâs sûresinin temel hedefi olan “tevhid”i ele almaktadır. Müellif burada tevhidi Allah’ı zât, sıfat ve fiillerinde birlemek olarak değil de varlığı zorunlu olanın tek oluşu (tevhîd-i vücûb-i vücûd), yaratıcının tek oluşu (tevhîd-i hâlikîyyet) ve kulluk edilenin tek oluşu (tevhîd-i ma’bûdiyyet) olarak el almaktadır. Bu üç birleme de esas itibarıyla Hakk’ın zâtının tek olduğunu ifade etmekte olup İhlâs sûresinin Cenab-ı Hakk’ın zâtından bahseden tek sûre oluşu kabulüne de uygun bir açıklama biçimidir.

Nüsha

Türkiye’deki kütüphane kayıtlarında eserin tek yazma nüshası gözükmektedir. O da İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyyuddin Efendi Nr. 3224’te bir mecmua içinde 39b-48b varakları arasında yer almaktadır. Nesih hattıyla yazılan eserin ilk sayfası 23, son sayfası 15, diğer sayfaları 27 satırdan oluşmaktadır. Bu nüsha büyük bir ihtimalle müellif nüshasından istinsah (tebyiz) edilmiş olmalıdır. Çünkü sûrenin son âyetinin yer aldığı ifadeler atlanarak⁶ doğrudan eserin netice bölümüne geçilmiştir. Ancak müellif nüshasını mevcut kütüphane kayıtlarındaki taramalarda elde etmek mümkün olmamıştır. Yapılacak yeniden tasnif ve değerlendirmeler sırasında müellif nüshasının bir yerlerden çıkacağı umut edilebilir.

Latinize

Eser latinize edilirken dönemin ifade kalıplarına sadık kalınmış metin olduğu gibi latinize edilmiştir. Ayın (ع) harfi kelimenin ortasında ya da sonunda ise ters kesme (‘) işareti ile gösterilmiş elif (ا), vav (و) ve ya (ي) harfi ile uzatılan kelimelerde uzatma işareti olarak şapka (^) kullanılmış, (ق) ve (غ) harfinden sonraki uzatmada ise (-) kullanılmıştır. Nüshanın varak numaraları köşeli parantezle metin içinde gösterilmiştir. Yine metin

6 vr. 45a. Bu atlama muhtemelen bir varak kadar olup istinsah sırasında iki varağın yapışması sonucu olması muhtemeldir.

içerisinde geçen 've'ler ise çoğunlukla aynı anlam içeren kelimeler arasında olduğunda 'u' şeklinde farklı kelimeler arasında olduğunda 've' şeklinde yazılmıştır. Ayrıca metin içerisinde yer alan âyetler, Arapça ve Farsça ifadeler Latin alfabesiyle dizilmiş, Arapça ve Farsça metinlerin anlamları ile âyetlerin mealleri, sûre ve âyet numaraları dipnotta gösterilmiştir. Yine müellifin yer verdiği hadislerin tahriri yapılmış, atıf yapılan yerlerin kaynakları olabildiğince dipnotta gösterilmiştir.

Metin içerisinde müstensihin yazım hatası olarak görülenler düzeltilmiştir. Mesela "hatmu'l-enbiyâ" olarak yazılan ifade "hâtemu'l-enbiyâ" olarak düzeltilmiş ve bunlara işaret edilmemiştir. Eksik olan bazı kelime veya harfler tarafımızdan tamamlanarak yazılmış, metnin kendisinde olmayan bu ilaveler köşeli parantez [] ile gösterilmiştir. Metin içerisinde yine müstensih tarafından üstü çizilerek doğrusu yazılmış birkaç kelimeye rastlanılmıştır. Üstü çizilen bu kelimeler araştırmacılar için dipnotta gösterilmiştir.

Son söz

Bildiğimiz kadarıyla Osmanlı döneminde İhlâs sûresi üzerine müstakil olarak yapılmış ve Türkçe kaleme alınmış az sayıdaki eserden biri olan bu tefsir, geleneksel tefsir anlayışını yansıtan, dilinin Türkçe olması hasebiyle de umurun faydasını gözetten bir eserdir. Eseri diğer tefsirlerden ayırt eden en bâriz vasfı tevhid-i Bârî ile ilgili olan kısmıdır. Müellif burada tevhidi, birlemenin yapıldığı zât üzerinden anlatmaktadır. Ancak bu birlemedeki itibar, zâtı, sıfatları ve fiilleriyle ilgili olan üçlü birleme değildir.

Buradaki birleme yine üçlü bir birleme olmakla beraber varlığının tek zorunlu varlık oluşu (tevhîd-i vücûb-i vücûd), bu zorunlu varlığın tek yaratıcı oluşu (tevhîd-i hâlıkîyyet) ve bu yaratıcı zâtın yegane kulluğa lâ-yık olan varlık oluşu (tevhîd-i ma'bûdiyyet) şeklinde açıklanmaktadır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi esas itibâriyle Hakk'ın zâtını birlemenin farklı itibarları olan tevhidin bu şekillerinin İhlâs sûresi üzerinden aktarılması hem İhlâs sûresinin Türk toplumundaki yaygın kullanımının hem de İhlâs sûresinin Kur'an'da Allâh'ın zâtından bahseden tek sûre olarak görülmesinin bir sonucu olsa gerektir.⁷

7 İhlâs Sûresinin kelimâ ve felsefî görüşlerle tefsiri için bkz.: Ahmet Faruk Güney, *İbn Sina'dan Elmalılı'ya İhlas Suresi Felsefî Tefsir Geleneği, -Bir Varlık İdrakinin Zemini Ola-*

Müstevcebu'l-Halâs fî Tefsîri Sûreti'l-İhlâs

[39b] Bismillâhirrahmânirrahîm

İyyâke na'budu ve iyyâke nesta'în! Efrâd-ı hâmidînden her ferdin her hamdi ol ferd-i bîçun ve dânâ-yı her zâhir ve her hafî ve meknûn cenâbına ihtisâs vechi üzere olsun ki kendi zâtından varlık ve cemî'-i envâ'-i vahdet ile birlik, varlığının evveli olmamak ile cümle mevcûdâtтан evvellik; bu sıfât-ı selâse, zât-ı şerîfine ihtisâs-ı nefsu'l-emrî ile muhtass olmağile zât-ı şerîfi sâir mevcûdâtтан mümtâz olub ulûhiyyet ile muttasıf oldu.

Zihî Hayy u Kayyûm ve Samed ki gınâ-yı zâtî ile müstakill olub her mevcûd, vücûd ve bekâ ve zât [ve] sıfâtında ana muhtâc ve ol ganiyy-i mutlak hiçbir vechile zât ve sıfât ve ef'âlinden bir şeyde gayra muhtâc olmamak lâzime-i zâtîdir.

Zihî Kâdir-i mutlak ki varlığına ve birliğine şevâhid olmak hikmetinden add u hasrdan bîrûndur. Ve bunca mevcûdâtı irâde ve vâsita-i kün sahrâ-yı vücûda geturub izhâr eyledi. Çünkü varlığı ve birliği kendindedir. Hiçbir mevcûd ile anın beyninde niseb nisbeti olmamağile vâlid ve vâlide ve veled ve sâhibeden birisi zât-ı şerîfi hakkında mümkün ve muhtasavver olmayub asl ve madde ve heyûlâ ve sûretten ve envâ' u esnâf-ı terkîb u terekübden zât-ı şerîfi müberrâ oldu. Bu sıfât-ı mezkûre zât-ı şerîfine muhtassa olmağla şerîk u nazîri ve küffi muhâl oldu.

Hazret-i Vâcibu'l-vücûd mukbizu'l-hayri ve'l-cûdun sıfat-ı rahmâniyyet ve rahîmiyyetinden münba'is ve fâiz-ı cemî'-i enva'-ı şerîf ve takrîb ve tahbîbi müştemil ekmel-i salât [u] salavât ve efdal-i tahıyyât u teslîmât, fâizu'l-berekât ezelden ebede değın ale'd-devâm müte'âkib ve müstemirr ol lâbis-i ridâ-i mahbûbiyyet-i ıstıfâ u irtıza, câlis-i erîke-i kâbe-kavseyni ev ednâ, hâtem-i devre-i risâlet ve enbe-i miftâh-i fazl-ı îcad u inşâ, hâdi-i mesâlik-i tevhd, mürşid-i tarâik-ı tefrîd, efdal-i mahlûkât ve ekmel-i mevcûdât, hulâsa-i kârgâh-ı tekvîn, nekâve-i bârigâh-ı illiyîn, sebep-i hilkat-ı kevn u mekân, dürr-i yetim-i bahr-i imkân, nûr-i Hudâ, mahrem-i serâir-i kibriyâ Muhammed'ül-Mustafâ *sallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem* hazretlerinin rûh-i akdes ve kalb-i mukaddes, unsur-i athar ve cesed-i mutahharlarına olsun ki cemî' mahlûkâtın tengnâ-yı mazîk-ı ademden fezâ-yı vesî'u'l-

ercâ-yı vücûda hurûcuna bâ'is olmuştur. Li-munşiihi:

Vücûd-i pâki hilkatten garazdır;

Muhammed cevher ve cümle arazdır.

Dahi ol hazretin âl ve evlâd ve ashâb ve etbâ'ına olsun ki anlar ol âftâb-ı sa'âdetin nakale-i akvâli ve hamele-i esrârı ve verese-i makâmât u ahvâli vâki olmuşlardır. *Rızvanullâhi te'âlâ aleyhim ecma'în.*

Lâzime-i beşeriyet olanı sad-hezâr acz u kusûra itirâfla [40a] Cenâb-ı Bârî'nin hamd u şükrü ve Habîb-i Ekrem'inin salât u selâmı edâ olunduktan sonra hâlen bu asr u zamânda her mü'min ve müslim üzere bekâ-i zıll-ı devlet ve imtidâd-ı sâye-i saltanatı du'âsı farz olan tırâzende-i serîr-i cihân-bânî ve ferâzende-i livâ-i sâhib-kırânî, hüdavend-i tâc-bahş ve efser, bâ-cihândâr-ı adduvv-bend ve kişvergüşâ ve mesned-ârâ-yı mahfil-i adâlet, revnak-efzâ-yı iklîl-i sa'âdet, emîn-i hilâfet-i uzmâ, medâr-i emânet-i kübrâ, nâsıru'l-guzât ve'l-mücahidîn, muğîsu'l-İslâm ve'l-müslimîn, zıllullâhi fi'l-arzeyni, sultanu'l-berreyn ve'l-bahreyn, sânî-i isken-der-i zülkarneyn, pâdişâh-ı gerdûn-cenâb ve şehinşâh-ı mâliku'r-rikâb. Şiir:

An ki çun çetr-i celâleş sâye-i adl-efkend;

Kim şod çun zere-eş hurşid der taht-i zilâl.

Asumânest o velîkin asumân ber-karâr;

Aftâbest o velîkin aftâb-ı bi-zevâl.⁸

A'nî bihî hazret-i sultân ibnu's-sultân Gâzi Sultân Ahmed Hân b. es-Sultân el-Gâzi Mehmed Hân b. es-Sultân İbrahîm Hân *halledellâhu mulkehû ve hilâfete-hû ve zille adaletihî alâ mefâriki'l-enâm ilâ kıyâmî's-sâ'ati ve sâ'ati'l-kıyâm* hazretlerinin derûn-i safâ-meşhûnla du'âsıdır ki bî-şekk u bî-şüphe bu asr-ı a'cubezâ ve zamân-ı hayret-efzâda ol zât-ı sa'âdetin vücûd-i pâki mahz-ı inâyet-i Bâri ve sâye-i merhamet-i Perverdigârı, pertev-i re'fet-i Yezdân ve madde-i mâide-i emn u emân idüğü cümle ehl-i îman katında müstağnî ani'l-beyân ve ikâmeti'l-burhândır.

Ey Eykreme'l-ekremîn! Ve ey Erhame'r-râhimîn! Ve ey düşmüş-lerin dest-gîri ve ey bî-keslerin mu'în u zahîri! İsm-i a'zamın hakkıyçun ve Habîb-i Ekrem'in hürmetiyçun bizler ki âhir zamânda gelmiş bir alay

8 O zât ki eğer celalinin şemsiyesini açıp adalet gölgesini düşürürse, güneş bütün büyüklüğüyle karanlıkta kaybolan bir küçük nokta gibi olur. O bir gök gibidir; büyük ve geniş. O, güneş gibidir, ancak hiç batmayan bir güneş!

zu'afây-ı ümmet-i Muhammed ve fukarây-ı millet-i Ahmed'iz, üzerimizden ol pâdişâh-ı şer'-perver ve sultân-ı adâlet-güsterin sâye-i devlet u sa'âdetin dûr u zâil eyleme! Ve anı sâye-i inâyetinde ve kenef-i himâyetinde gonca-i gülzâr-ı saltanat, nihâl-i bâğı devlet, şehzâde-i civân-bahtî ile cihân durdukça safâ-yı hâtır ile serîr-i saltanatta dâim eyleyub ensârı olan mü'minîn ve müslimîn ile müeyyed ve mansûr ve a'dâsı olan kefere u fecere ve mu'ânidîni mahzûl u makhûr eyle!

Ey Perverdigâr-ı rahmân ve rahîm! Kulların ol pâdişâh-ı mutâ' ve halîm u kerîmin sâye-i adâletinde tanûde-i hâb u rahât ve âsûde-mihâd-ı istirâhatdırlar. Cenâb-ı Hakk ve Feyyâz-ı Mutlak'ın ol sultân-ı a'zam ve mâlik-i kulûb-i ümeme olan cümle tevfikât u te'yidât-ı ilâhiyyesinden birisi ol pâdişâh-ı kerîmu'l-hulkun zât-ı sa'âdetine ve sohbetine lâyıq ve tab'-ı hümâyûnuna ve hizmetine muvâfık bende-i sadûk, sâhib-i şefûk, hayr-hâh-ı mulk u millet, rıza-cûy-i veliyy-i ni'met, kurretu'l-ayn-ı e'âlî, kuvvetu'l-kalb-i emâli, gencîne-i fikr u zekâ ve defîne-i ahd u vefâ, azîmu'l-kadr, mütevâzî'u-refî'i's-sadr, mütehâşî'u-sâlik-i şârî-i istikâmet, mukîmu-merkez-i lutf u murûet, râstkrâr-ı râstkrûy-i hayr-endîş, nîk-hûy-i ayn-i merâhim, mahz-ı mekârim, mürebbi-i müste'ân, çâre-res-i müstemend, muhsin-i nusha-i kûy-i devlet-i ebed-peyvend, musâheret-i düstur-i a'zam, sâhib-i kerem Ali Paşa, *enâlehullâhu fi'd-dâreyeni mâ-yatlubuhû ve mâ-yeşâu* hazretleridir ki gâyet-i himmeti, veliyy-i ni'meti, sebeb-i sa'âdeti şevketli, kudretli, mehâbetli efendisi **[40b]** veliyy-i ni'met-i âlim, zıllullâhi fi'l-ümem, pâdişâh-ı İslâm efendimiz hazretlerinin her hususta rızâsını tahsîl ile rızây-ı mevlây-ı Rabbu'l-âlemîne nâil olmaktır. Mede'd-dehr veliyy-i ni'meti sâyesinde berhurdâr-ı ömr ve devlet u ikbâl-i sermed olsun ki böyle sultân-ı adâlet pîşekişvergüşa süleymân-ı zemâne öyle vezîr-i felâtunpîşe, hayr-endîşe, âsaf-nazîr şâyeste u sezâ vardır. *Âmin bi-hurmet-i Seyyidi'l-murselîn. Sallâllâhu aleyhi ve sellem ve âlihî ecma'in!*

Vaktâ ki ol sultân-ı sâhib-kırânın eyyâm-ı sa'âdet-rehîn ve nusret-karîninde aduvv-i eleddu'l-hısâm olan kefere-i lîâm moskov nakz-ı ahd sevdây-ı hâmı ile bilâd-ı zulmet, mihâd-ı nikbet-nihâdından hurûc ve kasd-ı kurây-ı serhadd-i İslâmiyye eyledikde ta'zîr-i havâle-i samsam-ı aduvv-intikâm kılınub şemşîr-i âbdâr ile şevket ve askeri kesr ve çâr-ı menhûs ve murdârı sadd-hezâr züll ü sığâr ile istîmân etmeğîn ber muktezâ-yı izâ melekete fesmeh, nihâd-ı kerem, mihâd-ı tâcdâran-ı Âl-i Osman *ebbedellâhu saltanatahum ilâ inkırâzi'z-zemân* hazerâtından merkûz olan

kerem-i cibillîlerine binâen cânına emân virilüb dâhil-i havze-i⁹ hükûmeti olan kılâ' u bilâdından Azak ve yeni kal'a ve emsâli husûn-i hasîne ve kılâ'-i rasîne ve müdun ve kurâ ki böyle zemân-ı yesîrde teshîri havârik-ı a'dâtan add olunur, zabt u teshîr olunup zamm-ı memâlik-i İslâmiyye kılınmağla tefrîh-i kulûb-i mü'minîn kılındıktan sonra te'mîn-i bilâd ve terfîh-i ibâd¹⁰ için ashâb-ı ârâ ve erbâb-ı istişâre-i zevî'n-nühânın ra'y-i savâb-dîdleri mün'akid olduğu sûretten ahsen ve evlâ kalb-i ilham-pezîr-i zıllullâhîye sânih olduğu veche ki muhayyir-i ukûlu'l-bâdir-i sulha vezîr-i sâhib-i sa'âdetleri mübâşeretleri ile muvaffak oldukları halde makarr-ı saltanat ve âstâne-i devletlerine teveccüh ve vusûlleri evânında kulûb-i mü'minîne hâsıl olan sürûr u hubûr-i ehl-i îman bi-tevfîkillâh inşaallâh tayy u retât u ukûbât eyleyub ba'dehû Dârusselâm-ı cinâna duhûl halinde *Elhamdu lillâhi ezhebe annel hezen İnne rabbenâ le-gafûrun-şekûr* âyet-i kerîmesini¹¹ kırâet ettiklerinde hâsıl olan sürûra şebîh idüğünde iştibâh yokdur.

Binâberîn bu nusret-i celîle ve ni'met-i cezîlenin kalb ve lisân ve erkân ile şükrü kâffe-i mü'minîne farz-ı ayn olub âhâd-ı mü'minînden bu kemter-i kalîlu'l-bizâa devlet-i aliyye-i Osmâniyye *eyyedehumullâhu bi-nasrihi'l-aziz ve teyidâtihi's-semâviyye* hanedânının bende ve benedeâdesi Mehmed Tâhir b. Mehmed Emîn el-ma'rûf bi-Mekkizâde dahi i'tirâf-ı acz u kusûr ile ni'met-i celîle-i sâbıkanın filcümle mehmâ-emken edâ-i şükrü mülâhazasıyla âlem-i sabâdan beri esâtize-i kirâm ve fuzalâ-yı izâm hazarâtının mişkât-ı envârlarından hezâr-say' u ihtimâm ile iktibâs-ı enva'-ı fezâil etmekle bi-tevfîkillâh ulûm-i mütedâvileden vâsıl-ı meblağ-ı nisâb olub mukaddemâ tefsîr-i sûre-i İhlâs'dan lisân-ı Arabî'de cem' u tertîb eylediğimiz fevâid-i ilmiyyeden ba'zısını libâs-ı dîbây-ı Rûmiyane'de cilveger ve lisân-ı Türkî ile ta'bîr ve bir te'lif-i latîf idüb pâdişâhımız efendimiz, pâdişâh-ı İslâm hazretlerinin **[41a]** sikke nâm-ı nâmisi ile meskûk itdükten sonra ol vezîr-i bî-nazîrin huzûr-i âlilerine arz u inhâ olundu. Me'mûldür ki kusûrumuz ol feylesufî-âlî nazarun zeyl-i keremleri ile mestûr ola.

Ve bu risâle-i şerîfe bir mukaddime ve bir matlab ve bir netice üze-

9 Metinde bu kelime 'حوضه' şeklinde yazılmış iken daha sonra üstü çizilerek 'حوزه' şeklinde yazılmıştır.

10 Metinde önce 'بلاد' şeklinde yazılmış iken üstü çizilerek 'عباد' olarak yazılmıştır.

11 "Onlar cennette şöyle dua edecekler: Dünyada çektiğimiz tüm sıkıntıları unutturup bize gam, keder yaşatmayan Allah'a hamd olsun!" Fâtır 35/34.

re tertîb olunup ism-i sâmisî *Müstevcebu'l-Halâs fi Tefsîri Sureti'l-İhlâs* kılındı. Mukaddime, sûre-i kerîmenin sebeb-i nüzûlü ve esâmisi ve fezâili beyânındadır. Matlab, sûre-i mükerremenin hasebu'l-vus' tefsîri beyânındadır. Netice, maksûd-i aslî olan tevhîd-i Hak beyânındadır. *Ve minellâhi't-tevfik ve'l-i'âneh!*

Mukaddime

Bu sûre-i mükerremenin esbâb-ı nüzûlünde müfessirîn silk-i tahrîr-
ce çektikleri vücûhdan iki vechi ihtiyâr olunup ketb olundu.

Vech-i evvel: Ecille-i müfessirînden Dahhâk¹² nakl ider ki müşrikîn, Âmir b. et-Tufeyl nâm kimesneyi Hazret-i Rasûl-i Ekrem *sallâhu aleyi ve selleme* irsâl eyleyub bugüne bast-ı makâl eylediler ki: “Yâ Muhammed! Asâ-yı ittifâk u ittihâdlarımızı şakk îtdün ve ma'bûdât ettiğimiz âlihele-
rimizi sebb îtdün. Ecdâdının dînine muhâlefet eyledün. Eğer fakir isen îgnâ eyleyelüm ve eğer sevdâ illetine mübtelâ isen müdâvât îdelüm. Eğer bir hâtuna alâka bend-i muhabbet oldun ise hazretine ol hâtunu tezvîc îdelüm. Heman bu da'va-yı nübüvvetten fâriğ olun” deyû Kureyş tarafın-
dan teblîğ-i peyâm eyledükde cevâbında Hazret-i Rasûl-i Ekrem *sallâhu aleyi ve sellem*: “Ben fakir değilim ve mecnûn dahi değilim ve ben avra-
ta alâka bend-i muhabbet dahi olmadım. Lâkin âlemleri yokdan var iden zât-ı pâk'ın sizlere ve mecmû'-i mahlûkâta irsâl olunmuş peygamberiyim. Sizleri ma'bûdât-ı bâtıla olan esnâmin ibâdetinden men' ve dahi alâ-vec-
hi'l-ihtisâs ibâdeteye lâyıq ve müstahıkk olan ma'bûd-bi'l-hakkın ibâdetine da'vet için gönderilmişim” deyû buyurub hatm-i kelâm eyledi.

Âmir b. Tufeyl bu kelimât-ı dürerbârı hıfz eyledi, varub Kureyş'e edâ itdükte müşrikîn-i Kureyş cahiliyyîn olub âlem-i ecsâmın devâsında¹³ mevcûd ta'akkul etmediklerinden nâşi ma'bûd-bi'l-hakk olan zât-ı pâki sıfât-ı ecsâm ile muttasıf mülâhaza idüb ol Hazrete, Âmir'i tekrar irsâl idüb suâl itdiler ki: “Yâ Muhammed! Beyân buyurun! Ma'bûdunuz ecsâmın kangı cins-i nefisindendir; altundan mıdır, gümüşden midir?” dediklerinde Hazret-i Vâcibu'l-vücûd bu sûre-i mükerremei inzâl idüb; “Habîbim Muhammed! Müşriklere söyle ki ol ma'bûdum olan zât-ı pâk ehadiyyet ile mevsûftur, mücâneset-i cevâhir ve a'razdan münezzehtir, ka-

12 Ebu'l-Kâsım Dahhâk b. Müzâhim el-Hilâlî el-Horasânî el-Belhî (ö. 105/723) Bkz. Muhammed Eroğlu, “Dahhak b. Müzâhim”, *DİA*, İstanbul 1993, VIII/410-411.

13 Kanaatimizce bu kelime 'verasında' olmalıdır.

dîmdir. Muhaddesât-ı sıfâttan berîdir. Cisim ve cismânî değildir.”¹⁴

İkinci vech: Kibâr-ı tabî'inden Atâ¹⁵, sultânü'l-müfessirîn Abdullah b. Abbâs *razıyallâhu anhumâ* hazretlerinden nakl u rivâyet buyurdular ki: “Nasârây-ı benî Negrân'dan bir cemâ'at Hazret-i Rasûl-i Ekrem *sallâllâhu aleyhi ve selleme* gelüb dediler ki: Yâ Muhammed! *sallâllâhu aleyhi ve sellem*, Halkı ibâdetine da'vet buyurduğun zât-ı pâki bizlere ta'rîf ve tav-sîf eyle! Vücûdu zebercedden mi yakuttan mıdır? **[41b]** Altundan mı gü-müşten midir?” dediklerinde Hazret *sallâllâhu aleyhi ve sellem* cevâbında: “Âlemleri yoktan var iden Rabbim cism-i cismânî değildir. Anın vücûdu ecsâm-ı a'razdan masnû' değildir. Zîrâ cemî' mahlûkâtın hâlikıdır. Eğer vücûdu bir şeyden masnû' olsa mürekkeb mahlûk olur. Mürekkeb mahlûk olan hâlik olmaz.”¹⁶

Pes Cenâb-ı Rabbu'l-âlemîn, Habîbini tasdîk ve zât-ı pâkinin tenez-zühünü beyân için “*Kul hüvellahu ehad*”¹⁷ âyet-i kerîmesini inzâl eyledi. Ol cemâ'at dediler ki: “Yâ Muhammed! *sallâhu aleyi ve sellem* bizlere ol ma'bûd-i pâkin sıfatını beyânını dahi ziyâde eyle! Zîrâ birlik sıfatı bizlerde dahi vardır. Zîrâ her birimiz şahs-ı vâhidiz, vahdet-i adediyye ile muttasıflarız.” Pes “*Leysel kemislihi şey'un*”¹⁸ âyet-i kerîmesi nâzil oldu. Yani ol zâta mümâsil ve müşâbih bir zât yoktur. Mümâselet ve müşâbeheden zât-ı şerîfi müte'âlîdir denildi. Ol cemâ'at dahi ziyâde ta'rîf reca itdiler. “*Allâhu's-samed*”¹⁹ âyeti nâzil oldu.

“Samed nedir?” deyû suâl itdiler. Hazret cevâbında buyurdular ki: “Samed ol zâttır ki mecmû'-i halk muztarr oldukları vakit hacetlerinde ana rucû' ideler.” Ol kavm beyân-ı vasfı ziyâde etmeyi reca eylediler. “*Lem yelid ve lem yûled*”²⁰ âyeti nâzil oldu. ‘Lem yelid’ oldurur ki bir hatuna takarrub idüb doğurdub veledi olmadı. “*Ve lem yûled*”, yani [O] dahi ki-

14 İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut 2009, IV/341.

15 Ebu Muhammed Atâ b. Ebî Rebâh Eslem el-Kureşî (ö. 114/732). Bkz. İsmail Cerrahoğlu, “Ata b. Ebu Rebâh”, *DİA*, İstanbul 1991., IV/35-36.

16 Nisâbü'rî, Nizamuddin el-Hasan b. Muhammed, *Garâibu'l-Kur'ân ve Reğâibu'l-Furkân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut 1996/1416, VI/593.

17 “De ki: O Allah'tır tektir.” İhlas 112/1

18 “Onun benzeri hiçbir şey yoktur.” Şura 42/11.

19 “Allah o eksiksiz sameddir”, İhlas 112/2.

20 “Doğurmadı, doğurulmadı” İhlas 112/3.

mesneden doğmadı. İsa *aleyhisselâm* Meryem *aleyhesselâmdan* doğduğu gibi. Hülâsa hatundan ve oğuldan ve kızdan dahi vâlid ve vâlideden münezzehtir. “*Velem yekûn lehu küfüven ehad*”²¹ yani mevcûdâtta ana nazîr kavluhumâdan bulunmak dahi mutasavver değildir. Eğer şerîki olsa âlem vücûda gelmezdi.

Bu sûre-i mükerreremenin tefâsirde tahkîk-i beyân olduğu üzre yirmi ism-i şerîfi vardır. Bu hod ma'lûmdur; kesret-i esâmi, şeref-i müsemmâya delâlet ider.

Evvelki ismi *sûretu't-tefrîd*dir. Zîrâ bu sûre-i mükerreremde Cenâb-ı Hakk'ın ferdâniyyeti beyân olunmuştur.

İkinci ismi *sûre-i tecrîd*dir. Zîrâ bu sûre-i mükerreremde Cenâb-ı Hakk'ın zât-ı pâki sıfât-ı muhaddesâttan tecrîd olunup sıfât-ı selbiyyesi beyân olunmuştur.

Üçüncü ismi *sûre-i tevîd*dir. Zîrâ bu sûre-i mükerreremde Cenâb-ı Hakk'ın vahdâniyyeti beyân olunmuştur.

Dördüncü ismi *sûre-i halâs*dır. Zîrâ bu sûre-i mükerreremde alâ-ve-çî't-tasrîh beyân olunan ancak sıfât-ı selbiyyedir. Hâlis sıfat-ı celâldir. Sıfat-ı subûtiyye beyânı alâ vechi'l-îma ve'l-işâredir. Bir vechi dahi her kim bu sûre-i mükerreremenin mazmûnunu i'tikâd iderse dîn-i hakda hâlis olmuş olur. Bir vechi dahi her kim bu sûre-i mükerreremde olan mazmûna i'tikâd üzre fevt olsa nârdan halâs olur.

Beşinci ismi *sûre-i necât*tır. Zîrâ bu sûre-i mükerreme dünyâda mü'mini Hak sübhâne ve te'âlâyı teşbîh-i küfürden ve âhirette cehennem ateşinden halâs ider.

Altıncı ismi *sûretu'l-velâye*dir. Zîrâ bu sûre-i mükerreremenin tilâvetine [42a] müdâvemet eyleyen evliyâullâhtan olur.

Yedinci ismi *sûretu'n-nisebiyye*dir. Zîrâ hadîs-i şerîfte vârid olmuş ki ba'zı müşrikîn Hazret-i Rasûl-i Ekrem *sallâllâhu aleyhi ve selleme* demişler ki “Rabbinin nesebini beyân eyle!”²² Cevâbında bu sûre-i mükerreme nâzil olmuş. Yani ol zât-ı pâk, niseb nisbetinden münezzehtir. Cemi' mümkünat ve mahlukâta müşâbehetten anın zât-ı pâk[i] berîdir.

21 “O'nun bir dengi de olmadı” İhlas 112/4.

22 Tirmizî, “Tefsir”, 112/1, 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (thk. Şuayb el-Arnaud-Adil Mürşid), Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1412/1995, V/133-134.

Sekizinci ismi *sûretu'l-ma'rifedir*. Zîrâ Rabbu'l-âlemînin ma'rifeti bu sûre-i mükerreremenin mânasını bilmek ile tamâm olur.

Câbir *raziyallâhu anh*, Rasûl-i Ekrem *sallâllâhu aleyhi ve sellem* hazretlerinden rivâyet ider ki: Bir kimesne Hazret'in huzûr-i şerîfide namazda "kul huvellâhu ehad" sûresin kırâet eyledi. Hazret *sallâllâhu aleyhi ve sellem* buyurdular ki: "Bu bir kuldur ki Rabbisini bildi." Ana binâen bu sûre-i mükerreremenin ismi ulemâ-i selef katında *sûretu'l-ma'rif*e oldu.

Dokuzuncu ismi *sûretu'l-cemâldir*. Vechi bu ki: Bir gün Hazret-i Rasûl-i Ekrem *sallâllâhu aleyhi ve sellem* buyurmuşlar: "İnnellâhe cemîlun yuhibbul cemâl"²³ Ashâb-ı Kirâm, Cenâb-ı Kibriyâ'nın 'cemîl' olmasının ma'nâsından suâl itdüklerinde Hazret *sallâllâhu aleyhi ve sellem* cevâbında: "Ehad, samed lem yelid ve lem yûled ve lem yekun lehu küfüven ehad" buyurmuşlar. Yani Cenâb-ı Hakk'ın cemâl ile ittisâfının ma'nâsı bu sıfât-ı kemâl ile ittisâfıdır. Şekil ve sûret-i cismâniyyeden hâsıl olan cemâl-i hissî-i zâil ile ittisâfı değildir. Zât-ı pâk, cism-i cismâniyetten münezzehtir deyû irşâd buyurdular.

Onuncu ismi *mukaşkışedir*. Arı ve pâk kılıcı ma'nâsınadır. Zîrâ bu sûre-i mükerreme, tilâvetine mülâzemet edeni nifâktan pâk ve ârî ider. Yani nifâktan halâs olur.

On birinci ismi *sûre-i mu'avvizedir*. Sîğa-i ism-i fâil ile. Rivâyet olundu ki bir gün Hazret *aleyhi's-salâtu ve's-selâm* ashâb-ı kirâmdan Osmân b. Maz'ûn hasta olmak ile iyâdetine vardı ve sûre-i İhlâsı ve altı yanında olan mu'avvizeteyn ile mezkûr hastayı ta'vîz buyurdular esnada buyurmuşlar ki: Bunlardan hayırlı nesne ile ben kimesneyi ta'vîz etmedim.²⁴

On ikinci ismi *sûretu's-sameddir*. Zîrâ 'samed' lafzı bu sûre-i mükerrermeden gayri mahalde Kur'ân-ı Azîm'de zikr olunmadı.

On üçüncü ismi *sûre-i esâsîdir*. Türkçe 'temel' demek mânâsınadır. Hazret-i Rasûl-i Ekrem *sallâllâhu aleyhi ve sellem* buyurmuşlar ki: "Semavât ve arzeyn kulhuvellâhu ehad âyeti üzre ihkâm olundu."²⁵ Yani cemî mahlûkâtın vücûdu, Hak sübhânehû ve teâlanın vahdâniyyetine nefsu'l-emrde mevkûftur. Burhân-ı temanu'a delâlet iden "*Lev kâne fîhimâ*

23 "Allah güzeldir, güzelliği sever", Müslim, "Kitabu'l-îman, 1/91.

24 Nesâî, "Kitabu'l-İstiâze", 1.

25 Abdurraûf el-Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu Camiu's-Sagîr*, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1972/1391, I/506.

*âlihetun illâllâhu lefesedetâ*²⁶ âyet-i bâhiru'l-bedâyetinden fehm olunduğu üzere eğer hâşâ Hakk'a şerîkin vücûdu farz olursa semavât ve arzeyn vücûda gelmemek lâzım gelür idi.

On dördüncü ismi *sûre-i mâni'*adır. İbn Abbâs *razıyallâhu anhumâ* rivâyet ider ki: Rabbu'l-âlemîn leyle-i mi'râcde Habîbine lütf u keremini beyân sadedinde buyurmuşlar ki: Habîbim! Sana sûre-i İhlâs i'tâ eyledüm. Ol sûre-i **[42b]** mükerrerme hazâin-i arşım zehâirindendir ve anın ismi *mâni'*adır. Fitne-i kabri ve cehennem ateşini mü'minden men' ider.²⁷

On beşinci ismi *sûre-i mahzardır*. Zîrâ kırâet olduğu mahalle melâike-i rahmet hâzır olurlar.

On altıncı ismi *sûre-i berâettir*. Hazret-i Rasûl-i Ekrem *sallâllâhu aleyhi ve sellem*den rivâyet olundu ki: Bu sûre-i mükerrermeyi kırâet ider iken bir kimesneyi görmüşler ve buyurmuşlar ki “Şol kişi şirkten berî oldu.”²⁸ Bir rivâyette buyurmuşlar ki: “Her kim sûre-i İhlâsı yüz kerre okursa gerek namazda gerek gayride ol kimesne için cehennemden azâd-ı berâet berâtı kitâbet olunur.”²⁹

On yedinci ismi *sûre-i müzekkiredir*. Hazret-i Rasûl-i Ekrem *sallâllâhu aleyhi ve sellem* tesmiye buyurmuşlardır. Zîrâ bu sûre-i mükerrerme, bendeye Hak sübhânehû ve teâlanın hâlis tevhîdini tezkîr ider.

On sekizinci ismi *sûre-i nûrdur*. Hazret-i Rasûl-i Ekrem *sallâllâhu aleyhi ve sellem* buyurmuş ki “Her şeyin nûru vardır. Kur'ân-ı Azîmu'ş-Şân'ın nûru kul huvellâhu ehad'dir.”³⁰ İnsanın görmek nûru esğar-ı eczâsı olan gözde olduğu gibi Kur'ân-ı Azîmu'ş-Şân'ın nûru âyât cihetinden ekalli olan sûre-i İhlâs'ta oldu.

On dokuzuncu ismi *sûre-i emândır*. Zîrâ Rasûl-i Ekrem *sallâllâhu aleyhi ve sellem* hazretleri Rabb'isinden hikâye idüb buyurmuşlar ki “Kelime-i tevhîd benim hıfzım kal'asıdır. Her kim hıfz-ı kal'ama girdi ise aza-

26 “Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu.” Enbiyâ 21/22.

27 Râzî, Ebu Abdillah Fahreddin Muhammed b. Ömer, *Mefâtîhu'l-Gayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981/1401, XXXII/176.

28 Dârimî, “Fezâilu'l-Kur'an”, 23; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Muessesetu'r-Risale, Beyrut, 2001/1421, IX/259.

29 Tirmizî, “Sevâbu'l-Kur'an”, 11.

30 Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XXXII/176.

bımdan emîn oldu.”³¹ İhlâs sûresi kelime-i tevhîdi nâtıktır.

Beyân-ı Fezâil-i Sûre-i Mükerrerme

Tefsîr-i İbn Kesîr ve *Me'âlimu't-Tenzil*, İmâm Beğavî vesâir kütüb-i tefsîrde rivâyet-i müte'addide ile Hazret-i Rasûl-i Ekrem *sallâllâhu aleyhi ve sellem*den rivâyet olundu ki tahkîkan bu sûre-i mükerrerme sülüs-i Kur'ân-ı Azîm'e mu'âdil olur.

İbn Kesîr, Ahmed b. Hanbel'den ve Ahmed b. Hanbel sâdât-ı ashâbdan Ebû Sa'îd el-Hudrî *raziyallâhu anhdan* rivâyet ider ki: Ashâb-ı kirâmdan Katâde b. Nu'mân *raziyallâhu anh* vefât eyledi. Meğer hayâtında mu'tâdı bütün gice sabâha dâhil olunca İhlâs-ı şerîf tilâveti imiş. Bu güzel ameli huzûr-i Rasûl-i Ekrem *sallâllâhu aleyhi ve sellem*de zikr olundukda Cenâb-ı Rasûl-i Ekrem *sallâllâhu aleyhi ve sellem* sa'âdet ile buyurdular ki “Ol zât-ı pâk hakkıçun -ki benim cânım anın yed-i kudretindedir- bu sûre-i mükerrerme nısf-ı Kur'ân yâhut sülüs-i Kur'ân'a mu'âdildir” deyû buyurdular³². Nısf ile sülüs'te olan şek Hazret'ten sâdır değildir. Râvi-i hadîs olan sahâbeden sâdırıdır. Yani sahâbi Hazret-i Rasûl-i Ekrem *sallâllâhu aleyhi ve sellem* nısf mı buyurdu sülüs mü buyurdu bir hoş hıfz idemedum deyû rivâyet ider.

Erbâb-ı tahkîk, sûre-i İhlâs'ın sülüs-i Kur'ân'a mu'âdil olduğunu beyânda bugüne bast-ı makâl eylediler ki cemî-i envâ-ı ulûmdan matlab-ı a'lâ ve maksad-ı aksâ Hak sübhânehû ve te'âlânın zâtını ve sıfâtını hasbe'l-makdûr bilmek ve ol zât-ı pâk'tan hesabsız ef'âl ve âsâr-ı acîbe ve garîbenin keyfiyet-i sudûrunu bilmektir. Bu sûre-i mükerrerme ulûm-i selâsedden evvelkisi Cenâb-ı Vâcibu'l-Vücûd'un zâtını bilmektir ki ana delâlet ider.³³

Vechi budur ki **[43a]** bu sûre-i mükerrerme sarîhan sıfât-ı selbiyeye ve zımnem sıfât-ı subûtiyyeye delâlet ider. Zîrâ 'samed'in ma'nâsı -nitekim beyân olunacaktır- halk vakt-i şiddet u zîkten rucû' itdikleri kudret ve rahmet sâhibi zâta dirler. Yani Allâhu Azîmu'ş-Şân ol zâttır ki cemî mahlûkât anı bilurler. Hatta müşrikîn-i abede-i esnâm, kendulerinin

31 Ebu Nuaym, Ahmed b. Abdullah b. İshak, *Hilyetu'l-Evliya*, Dâru'l-Fikr, Kahire 1996/1416, III/192.

32 Buhârî, “Tevhid” 1, “Fezâilu'l-Kur'ân”, 13; Müslim, “Kitabu Salâti'l-Müsafirîn ve Kasriha”, 45.

33 Râzî, *Mefâtihi'l-Gayb*, XXXII/176-177.

ve semavât ve arzeyn ve her mahlûkun hâlikı iduğün bilurler ve ikrâr ve i'tirâf dahi iderler. Nitekim Hak sübhânehû ve teâlâ Nazm-ı Kerîm'inde "Ve lein seeltehüm men halekas-semâvâti vel-arza le-yekûlunnellâhu"³⁴ kavli-şerîfiyle anlardan hikâye eyler.

Pes ol zât-ı pâkin samediyet ile ittisâfi iktizâ ider ki ol zât-ı pâk hayât ve ilim, kudret ve irâdet, sem' ve basar ve kelâm ve sâir bu sıfâta müteferri' kemâlâtın cümlesi ile muttasıf ola. Bu takdîrce zımnen sıfât-ı subûtiyyeye dahi delâlet etmiş olur. Pes tamâm-ı ma'rifet-i zât, bu sûre-i mükerreme ile hâsıl olmağla sülüs-i Kur'ân'a mu'âdil oldu.

Bir vechi dahi Kur'ân-ı Azimu'ş-Şan'nın mekâsıdı o veche münhasır-ıdır: Ma'rifet-i mebdede celle şânuhû ve ma'rifet-i me'âd ki ikisinden şer'de "îman-bi'l-lâh ve bi'l-yevmi'l-âhir" ile ta'bîr olunur. Üçüncüsü ma'rifet-i ahkâm. Eğerçi Kur'ân'da kısas dahi var, lâkin kısastan maksûd yukarıda mezkûr olan me'ârif-i selâseyi telakki bi'l-kabul idüb me'ârif-i selâseyi kâfir olub ya münkir ya cahil ve mu'rız olanlar ahvâlinden ibretü'l-mukadder kısas-ı maksûdu'n-bizzât değildir.

Pes bu takdîrce mekâsıdı Kur'âniyye üçe münhasır oldu. Ve ol mekâsıdı selâse içinde maksad-ı evvel ki ma'rifet-i mebdedir. Sûre-i İhlâs ile hâsıl olmağla sülüs-i Kur'ân'a mu'âdil oldu.³⁵

Mecmû'-i Kur'ân'a mu'âdil olmak *Keşşâftan* fehm olunur.³⁶ Vechi bu ki cümle me'ârifeye nazar ile maksûd-i aslî -ki ma'rifetullâhtır- bu sûre-i mükerreme ana delâlet etmekle küllî Kur'ân'a mu'âdil görünür.

Bu tahkîk ve beyân sûre-i İhlâs-ı şerîf, medlûl ve mefhûm cihetinden Kur'ân'ın sülüsü olmağla cümle mebnîdir. Ammâ ihtimâldir ki sûre-i İhlâs tilâveti, sevâbı cihetinden sülüs-i Kur'ân kırâeti sevâbına mu'âdil demek ola. Yani bir kerre sûre-i İhlâs'ı kırâet iden kimesneye sülüs-i Kur'ân-ı Azimu'ş-Şan'ı kırâet iden kimesneye verilen sevâb kadar sevâb verile. Bu takdîr sûre-i İhlâs'ı üç kerre kırâet iden kimesneye hatm-i Kur'ân'a verilen sevâb kadar sevâb verile. Nitekim beyne'n-nâs meşhûrdur ve ehâdis-i sahîhadan mefhûmdur.

34 "And olsun, eğer onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan elbette, "Allah", derler..." Zümer 39/38.

35 Bkz. Gazzalî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *Cevâhiru'l-Kur'ân ve Dureruhu*, Âlemü'l-Kutub, Beyrut 1990, s. 77-78.

36 Zemahşerî, Ebu'l- Kâsım Cârullah, *el-Keşşâf 'an Hakâik-i Ğevâmıdı't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Tevil*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut 1995, IV/813.

İmâm Buhârî, Ebû Sa'îd el-Hudrî *raziyallâhu anhden* anlar dahi Hazret-i Rasûl-i Ekrem *sallâllâhu aleyhi ve sellemden* rivâyet buyurlar: Hazret *aleyhi efdalu's-salâvat* buyurmuşlar ki: "Ashâbım! Sizlerden biriniz âciz midir ki bir gice sülüs-i Kur'ân'ı kırâet eyleye!" Ashâb-ı kirâm su'ûbet ve usretine itirâf etmişler. Hazret *sallâllâhu aleyhi ve sellem* buyurmuşlar ki: "İhlâs-ı şerîfi kırâet, sülüs-i Kur'ân'ı kırâettir."³⁷

Ahmed b. Hanbel *Müsne'dinde* Ebû Derdâ *raziyallâhu anh* hazretlerinden ve anlar dahi Hazret-i Rasûl-i Ekre[m] *sallâllâhu aleyhi ve sellem* hazretlerinden rivâyet iderler ki buyurmuşlar: "Ashâbım! Sizlerden biriniz âciz midir bir gicede sülüs-i Kur'ân'ı kırâet eyleye!" **[43b]** Ashâb-ı kirâm aczlerine itirâf eylemişler. Hazret *sallâllâhu aleyhi ve sellem* buyurmuşlar ki: "Tahkîk Allâhu Azimu'ş-Şân Kur'ân-ı Kerîm'ini üç cüze taksim eyledi. 'Kul huvellâhu ehad' sûresi ol üç cüz'ün bir cüz'üdür."³⁸

Yine Ahmed b. Hanbel *Müsne'dinde* Ebû Eyyûb el-Ensârî *raziyallâhu anhden* anlar dahi Hazreti Rasûl-i Ekrem *sallâllâhu aleyhi ve sellemden* bi-aynihî evvel beyân olunan hadîs-i şerîf mazmûnunda bir hadîs-i şerîf dahi tahrîc eylediler.³⁹

Ve yine Ahmed b. Hanbel *Müsne'dinde* Ka'b *raziyallâhu anhden* anlar dahi Hazret-i Rasûl-i Ekrem *sallâllâhu aleyhi ve sellemden* hadîs-i sâbık mazmûnunda bir hadîs-i şerîf-i âher dahi tahrîc buyurdular.⁴⁰

Kezalik *Müslim* ile *Nesâî* Katâde *raziyallâhu anh* tarîkinden hadîs-i sâbık mazmûnunda bir hadîs-i şerîf dahi tahrîc eylediler.⁴¹

Bu ehâdîs-i şerîf-i sahîhlerden fehm olunan İhlâs-ı şerîf kırâeti, sevâb-ı sülüs-i Kur'ân-ı Azîm kırâeti sevâbına mu'âdil olmaktır.

Eğer suâl olunursa hadîs-i şerîf-i sahîh-i âherde vârid oldu ki kâri-i Kur'ân'a her bir harfi kırâeti mukâbelesinde on sevâb ihsan oluna.⁴² Pes

37 Buhârî, "Fezâilu'l-Kur'ân", 13.

38 Müslim, "Kitabu Salâti'l-Müsafirîn ve Kasriha", 45.; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IX/259. Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXVI/37. [Musned'deki bu rivayette "Tahkîk Allahu Azimu'ş-Şân Kur'ân-ı Kerîm'i üç cüze taksim eyledi" ifadesi yoktur.]

39 Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXXVIII/527.

40 Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXXV/197.

41 Müslim, "Kitabu Salâti'l-Müsafirîn ve Kasriha", 45; Nesâî, "Kitabu Ameli'l-Yevm ve'l-Leyle", 202.

42 "İbn Mesud (r.a.)'den Rasulullah (s.a.)ın şöyle dediği rivayet olunmuştur: Allah'ın ki-

bu takdîrce kesret-i sevâb kesret-i kelimât ve kesret-i hurûfa mevkûfe olmağ ile iktizâ ider ki yalnız İhlâs-ı şerîf sevâbı sülûs-i Kur'ân-ı Azîm kırâeti sevâbından nice mertebe kalîl ola. Bu surette mu'âdele muhâl görünüyor.

Erbâb-ı tahkîk bu suâlin cevâbında dediler ki: Kâri-i Kur'ân-ı Azîm'e iki nev'a sevâb verilir. Biri sevâb-ı tafsilî ki her harf mukâbelesinde bi-hasebi'l-va'd tefazzulen on sevâb verilir. Bu nev' sevâbın kesreti, hurûf ve kelimât ziyâdeliğiyedir. Hurûf ve kelimâtı kalîl olan sûrenin kırâeti sevâbı, hurûf ve kelimâtı kesîr olan sûrenin kırâeti sevâbına erişemez. Bir nev' dahi sevâb-ı icmâldir. Meselâ hatm-i Kur'ân-ı Azîm vaktinde kâri-i Kur'ân'a tefazzulen hulûsuna göre sâğışsuz bir nev'a sevâb dahi verilir. Sûre-i mükerrerme-i İhlâs kırâetine verilen, sevâb-ı hatm-i Kur'ân-ı Azîm katında kâri-i Kur'ân'a verilen sevâb-ı icmalînin sülûsüne mu'âdil olur deyû tahkîk ile beyne'l-ehâdisi's-sahîha tevfiik itdiler. Vellahu'l-muvaffîk!

Matlab

Sûre-i mükerrerme tefsîrine şuru' olundu. Sûre-i mükerrerme-i İhlâs, İbn Mes'ûd, Hasan-ı Basrî, Atâ, İkrime, Câbir bunlar katında mekkîdir. İbn Abbâs, Dahhâk, Katâde, Süddî,⁴³ bunlar katında medenîdir. Ve dört âyet, yirmi beş kelime ve kırk yedi harftir.

Bismillâhirrahmânirrahîm

'**Kul**', Habîbim sen! Âhir-i sûre-i mükerrermeye değîn tevhi'd ve tenzîhimi müşt Emil, cenâbına vahy eylediğim kelâm-ı münzeli kullarıma kırâet ve beyân ile tarafımdan me'mûrsun. Yâhut, Ey hitâb olunmak şânından olan kul! Sen kalbin lisânına mutâbık olduğı halde âhir-i sûre-i mükerrermeye değîn söyle! Yâhut bu sûre-i mükerrermenin tilâvetine meşgûl kimesne sen söyle! Rabbu'l-âlemîn ibâdına ta'lîm buyurup tâlîye lâyıık olan tilâvet vaktinde rûhuna hitâb idüb sen de! Ve bu emr etmektir.

'**Huve**', şân-ı [44a] kelâm: 'Allâhu ehad', Allâhu Azimu'ş-Şân ehadiyyet ile mevsûftur. Yâhut 'huve' suâl olunan zât-ı pâk 'Allâhu ehad', ulûhiyyet ve ehadiyyet ile muttasıf olan zât-ı pâktır.

Sâdât-ı sahâbeden Abdullah b. Mes'ûd ve Ubey b. Ka'b 'kul' kelime-

tabından bir harf okuyana bir hasene vardır. Bir haseneye on misli ile mükafat verilir. Ben 'elif-lam-mim' bir harftir demiyorum. Fakat 'elif' bir harf 'lam' bir harf 'mim' bir harftir." Tirmizi, "Fezâilu'l Kur'an", 16.

43 Bu kelime metinde سندي şeklinde yazılmıştır.

sin demeyub “huvellâh ehad” kırâet eylemişler. Âhâd ve şevâz ri[v]âyetlerinden ba'zısında “kul huve”siz “Allâhu ehad” kırâet olunmuş. Kurrâ ve müfessirîn icmâ' eylediler ki *Kul yâ eyyuhal-kâfirûn* sûresinin elbette evvelinde 'kul' lâzımdır. 'Kul'süz kırât olunmak câiz değildir. Zîrâ *Kul yâ eyyuhal-kâfirûn* sûresin Hazret-i Rasûl-i Ekrem *sallâllâhu aleyhi ve sellem*in müşrikîn ile muşâkkasıdır. Yani ol Hazret taraf-ı Hak'tan kendûye vahy olan dîn-i mübîninde sâbit-kadem-i merkez-i istikâmet ve hidâyet olub bâtil tarafına bi-vechin-mine'l-vücûh meyli olmayub müşrikîn dahi ol vakitte dîn-i hak tarafına meyilleri olmayub cânib-i bâtilda sâbit-kadem olduklarını beyândır.

Muşâkkat, sığa-i mufâ'ale ile ehaduhumâ âherin taraf-ı mübâyininde sâbit olmağa dirler. Yâhut Hazret *aleyhi's-salâtu ve's-selâmın* müşrikîn ile muvâde'asıdır. Yani bir müddet terk-i mukâtele ve cihâd ile me'mûr olduklarını beyândır. İki sûrette dahi ol Hazret *aleyhi efdalu's-salât* bu sûre[yi] küffâra söylemek ile me'mûr olmak muktezây-ı belâğat-ı Kur'âniyye'dir.

Yine kurrâ ve müfessirîn ittifâk itdiler ki *Tebbet* sûresi evvelinde 'kul' kelimesi münâsib değildir. Zîrâ *Tebbet* sûresi Hazret-i *aleyhi's-salâtu ve's-selâmın* neseben ammîsi olub ol Hazret *aleyhi efdalu's-salâvâta* kemâl-i mu'âdatı olan Ebû Leheb'in ukûbât-ı uhreviyyesini beyândır. Egerçi Ebû Leheb ol Hazret *aleyhi's-salâtu ve's-selâma* kemâl-i mertebe eziyet ve cefâ idüb ukûbât-ı uhreviyyeye kemâl-i istihkâk ile mustehak olub Rabbu'l-âlemîn anın va'îdi şânında sûre-i müstakille inzâl buyurmuştur. Velâkin Hazret *aleyhi efdalu's-salavâtın* ammîsi olmağile ol Hazret *aleyhi's-salâtu ve's-selâmı* me'mûr idüb sûre-i mezbûra “sen söyle” demek belâğata münâsib değildir. Amma sûre-i İhlâs evvelinde 'kul' kelimesi getirilse câiz ve getirilmese dahi câiz. Zîrâ bu sûre-i mükerrerme vahdâniyyet-i Hudâ'yı beyândır ki tevhîd demektir. Ol Hazret *aleyhi efdalu's-salavât* tevhîd ile muttasıf olduğu gibi tevhîd-i Hakk'ı ibâdullâha beyân ile dahi muttasıftır.

'**Allâh**' lafzı, vücûd kendûden cemi'-i sıfât-ı noksandan münezzeh zât ve sıfât ve ef'âlinde cemi-i enva' u esnâf-ı ihtiyâctan berî, cemî'-i mehâ-mide müstahık bir zâtın ilm-i şahsîsidir.

Bir âher lafızdan müştak mıdır değil midir? ulemâ ihtilâf etmişlerdir. İmâm-ı A'zam, İmâm-ı Şafiî ve Kaffâl Şâşi ve Gazzâlî *rihvânullahi aleyhim ecma'în* ve eimme-i arabîyyeden Sibeveyh ve Üstad Halil *rahi-*

mehumullâh adem-i iştikâkına zâhib oldular. İmâm-ı Fahr'ın dahi meyli bu mezhebe zâhiblerdir. Bu tâife-i galebe, lafza-i celâlenin [44b] adem-i iştikâkına nice delîl zikr eylediler. Anlar lafza-i celâlede tasarruf ve tağyîr tecvîz etmeyub mezheb-i sahîha göre vâzı'-ı cemî'-i lügat olan Allâhu Azimu'ş-Şan, lafza-i celâleyi zât-ı pâkine delâlet îtsun için kendi vaz' eyledi dediler. Ashâb-ı arabîyyet ve mu'tezilenin ekseri, iştikâkına zâhib olub sâhib-i *Keşşâfın* ve Kâdî Beyzâvî'nin tefsîrlerinde⁴⁴ meyilleri bunadır. Lafza-i celâlenin iştikâkını beyânda yirmiye bâliğ vücûhu sâhib-i *Kâmusu Bâsıt* ismiyle te'lîfinde zikr eylemiştir.⁴⁵ Ol vücûh içinden iki vecih ki biri *Keşşâfın* ve biri Beyzâvî'nin *rahimehumallâh* muhtarlarıdır. Zikri münâsib görülüp bu makamda beyân olundu.

Vech-i evvel: 'Allâh' lafzı 'ilâh'dan me'hûzdur 'tehayyur' ma'nâsına. Ukûl, hazret-i zât ve sıfatını ma'rifette medhûş olduğu için 'Allâh' tesmiye olundu.

Vech-i sâni: "Elehe-Ye'lehu-âlihетен ve ulûheten ve ulûhiyyeten", abd, ibâde ma'nâsına. Ve 'ilah', ma'bûd-bil-hak mânâsına andan müştaktır. 'İlah' lafzının hemzesi kesret-i isti'mâlden nâşi sekîl görülüp alâ-gayri'l-kıyâs hazf olunup harf-i ta'rîf olan 'elif-lam' ivaz verildi. İvaz olduğundan nâşî 'billahî' dersin ve kat-ı hemze ile vasl ile dersin. Çünkü hemzenin hazfi alâ-gayri'l-kıyâstır. Hemze hükm-i mezkûrde değildir. Pes lâm-ı ta'rîfi nefsi kelimededen olan lâmda idğam alâ vechi'l-kıyâs olmuş olur. Zîrâ kelime-i vâhidede iki bir cinsten olmuş olur. Eğer hemzenin hazfi alâ vechi'l-kıyâs olursa mezkûr hikmette olmağile kelimeteyn olub idğam alâ gayri'l-kıyâs olur. Pes 'Allâh' lafzı 'elif-lam' idhâlinden sonra hâliku-külî'l-mahlûkât olan zât-ı pâkin alem-i şahsîsi olub ve bir tarîk ile iştirâk kabul etmeyip semmi bulunmak mümkün olmadı. Nitekim Kur'ân-ı Azîm'de "*Hel ta'lemu lehû semiyâ*"⁴⁶ buyuruldu.

"Ehadun" Lafz-ı 'ehad' üstad Sibeveyh, Halil [b. Ahmed] katında 'vâhid' lafzı gibidir. Ma'nâ ve isti'mal yönünden esmâ-i adedde 'vâhid, isnâni' denildiği gibi 'ehad, isnâni' dahi denilir. Aslında 've-ha-de'dir. 'Vâv' hemzeye munkalib oldu. Tahfîf için ekser ol kelimedede olan vâv-ı mazmûme

44 Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I/15-16; Beyzâvî, Nâsiruddin Ebu'l-Hayr Abdullah b. Ömer, *Envâru'-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Kahire, 1939/1358, I/3-4.

45 Bkz. Mütercim Asım Efendi, *Kâmusu'l-Muhît Tercümesi*, (Hz. Mustafa Koç-Eyüp Tanrıverdi) Türkiye Yazma Eserler Kurumu, İstanbul 2014, VI/5548-5549.

46 "Hiç, O'nun adını taşıyan bir başkasını biliyor musun?" Meryem 19/65.

ve meksûrede vâv hemzeye munkalib olur. Vücûh'da 'ecveh' ve 'sade'de 'esade' denildiği gibi. Amma nâdiren vâv, meftûha dahi kalb olunur. Cevherî dahi ehad, vâhid ma'nâsındadır dedi. Üdebâdan Sâ'leb demiş ki 'ehad' lafzı üzre vâhid isnâni denildiği gibi, ehad, isnâni denilmez. Sâir üdeba ehadiyyet ile vâhidiyyet beynini fârik birkaç vech beyân itdiler:

Evvelki vech: Vâhid, ehad'de dahildir, ehad vâhidde dâhil değildir. İkinci vech: "Felân kimesneye vâhid mukâbili olmaz" desen "belki isnân mukâbil olur" demek câizdir. Amma "ehad mukâbil olmaz" desen "isnân mukâbil olur demek" caiz değildir. Üçüncü vech: Vâhid isbâta mahsûs, ehad nefye mahsûstur. "Raeytu raculen vâhiden"⁴⁷ dersen "mâ raeytu ehaden"⁴⁸ dersen [45a] her birini âherin makamında isti'mâl edemezsin.

Ezherî der ki: 'Ehad' lafzı ile Rabbu'l-âlemîn'den gayri bir zât tavşif olunmaz. 'Raculun ehad', 'Dirhamun ehad' denmez, 'Raculun vâhid' ve 'Dirhamun vâhid' denildiği gibi. Pes Rabbul-âlemîn 'ehad' lafzını zâtına tahsîs eylemiştir. Gayre itlak olunmaz.⁴⁹

Ba'zılar dediler ki 'ehad' ol mevcûda dirler ki zâtı tecezzî kabul etmeye ve anın zâtına inkisâm yol bulmaya.

Sâhib-i keşf ve bazı muhakkıkîn katında vâhidiyyet ile ehadiyyet beyninde fark budur ki vâhidiyyet sıfâtında şerîki yok demektir, ehadiyyet zâtında şerîki yok demektir. Rabbu'l-âlemîn'in şân-ı şerîfinde ikisi cem' olub biri birinden ayrılmaduğuçun el-vâhidu'l-ehad, mecmû'-i ismi vâhid add olundu.

'Ehad' lafzında müfessirîn birkaç i'râb tecvîz itdiler. "Kul huve"deki 'huve' zamir-i şân olduğu surette 'Allâh' lafzı mübtedâ, 'ehad' lafzı haber, cümlesi, cümle-i ismiyye zamir-i şânı müfessir. Ma'nâ: "Kul habîbim! yani söyle huve şân-ı kelâm: "Allâhu ehad", Allâhu Azimu'ş-Şân ehadiyyet ile muttasıftır.

'Huve' zamiri, mes'ûlun-anha râci' olduğu takdîrce 'huve' mübtedâ 'Allâh' lafzı haber, 'ehad' lafzatullâhtan bedel. Fâide mütehakkak oldukda nekreyi ma'rifeden ibdâl câizdir, isterse nekre-i mevsûfe olsun. "*Nâsiyetin*

47 "Bir/tek kimse/adam gördüm"

48 "Kimseyi görmedim / Hiç kimse görmedim"

49 Ezherî, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu'l-Luğâ*, (Thk. Abdullah Derdîs) Dâru'l-Mısriyye li't-Telif, t.y., V/197.

*kâzibetin*⁵⁰ gibi. İsterse nekre-i sırfe olsun. ‘Ehad’ lafzı gibi. Nitekim Ebû Ali Fâris⁵¹ ana zâhib olmuştur. Muhakkıkîn-i nuhât katında muhtâr budur.

Yâhut mübtedâ-i mahzûfun haberi. Takdîr-i kelâm: “Huve ehadun”. Yâhut ‘huve’ zamiri, mes’ûlun-anha raci mübtedâ ola, “Allâhu ehadun” cümlesi zamirin haberi. Haberden mübtedâyâ âid[e] hâcet yok. Zîrâ bir cümle ki mübtedâdan haber vaki oldukda bir cüz’ü mübtedânın aynı olsa âide muhtâc olmaz. “*Velibasut-takvâ zâlike hayrun*”⁵² gibi. Yâhut ‘huve’ mes’ûlun-anha râci’ mübtedâ, ‘Allâh’ lafzı haberden bedel, ‘ehad’ lafzı zamirin haberi.

“Allâhu’s-samed”

‘Samed’, fe’ale vezinde mef’ûldür. “Samede ileyhi”, “kasede ileyhi” ma’nâsına ‘samed’, “masmûdun-ileyh, maksûdun-ileyh” demektir olur. Husûl-i havâic ve mahall-i muzâyika ve ıztırâbda mercû’un-ileyh ma’nâsına samed’in bu ma’nâyâ olduğuna delâlet ider. İbn Abbâs *raziyallâhu an-hden* menkûl olan rivâyet ider ki: Vaktâ ki bu âyet-i kerîme nâzil oldu ise Hazret *aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm*dan suâl olundu ki: Ya Rasûlellâh! Samed nedir? Cevâbında Hazret *sallâllâhu aleyhi ve sellem* buyurdular ki: Samed ol ulu zâttır ki havâicde ana rucû’ oluna.⁵³

İkinci vech: Samed, ‘musmad’ lafzı gibi cevfi yok ma’nâsnadır. Rab-bu’l-âlemîn’nin zât-ı şerîfi basît olup eczâ-i hâriciyye ve eczâ-i zihniyyeden münezzeh ve mukaddes olmağ ile cevfi olmayana teşbîh olunup ‘samed’ denildi. Müfessirîn samed’in ma’nâsında nice risâle-i şerîfe....⁵⁴

[Netice]

Maksûd-i aslî ve garaz-ı hakîkî olan tevhîd-i Bârî’yi delîl [45b] ve

50 “O yalancı, günahkâr perçeminden” Alâk 96/15.

51 Eb Ali Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffar el-Fârisî (ö. 377/987) Basra ekolüne mensub nahiv alimidir.

52 “Takva elbisesi var ya, işte o daha hayırlıdır.” Araf 7/26.

53 Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, XXXII/181.

54 Burada istinsah sırasında bir atlama olmalıdır. Çünkü “Müfessirîn samed’in ma’nâsında nice risale-i şerîfe..” şeklindeki cümle, “maksûd-i aslî ve garaz-ı hakîkî olan tevhîd-i Bârî’yi delil ve burhan ile beyan olunacaktır” şeklinde devam etmektedir. Sonraki cümle müellifin girişte söylediği *Netice* kısmının giriş cümlesidir. Bu sebeple kanaatimiz bu nüshanın müellif nüshasından çoğaltılmış/tebyiz edilmiş/temize çekilmiş bir nüsha olduğu ve müstensihin istinsahı esnasında bu bölümü bir varak kadar atladığıdır.

burhân ile beyân olunacaktır.

Ma'lûm ola ki bu bir matlab-ı nefîs ve bir maksad-ı azîzdir ki mec-mû'-i zevi'l-ukûl bu neş'e-i dünyeviyyeye gelmeden maksûd, tevhîdi tahsîl-dir ki ma'rifetullâhın asl u usûlüdür. Nitekim "*Vemâ halektu'l-cinne ve'l-in-se illâ li-ya'budûni*"⁵⁵ âyet-i kerîmesini cemî' müfessirîn "*li-ya'rifûn*"⁵⁶ ile tefsîr eylediler. İbâdet, ma'rifetsiz hâsıl olmadığına binâen, zîrâ bilmez ki ibâdet eylesun. Nitekim ma'rifetsiz ibâdet olur amma makbûl olmaz. Zîrâ Hâlikımız ve perverdigârımız bizim, benim sa'âdetimiz için ibâdet ile emr eylemiştir. Emr tutmayan makbûl-i dergâh olmaz.

Pes *tevhîd* lügat-i Arab'da tef'îl babından mastardır. Ma'nâsı, bir eylemdir. Bir eylemek, iki tarîk ile tasavvur olunur:

Biri hâriçte bir eylemek. Meselâ, mücellid evrâk ve eczâ-i kesîreyi şîrâze ile bend idüb ana sûret-i nev'iyeye-i vâhide verub ve kesîr iken kitâb-ı vâhid kılub bir eyley. Haddizâtında eczâ-i kesîresi dahi bâki durur. Ârız olan vahdet-i arazîdir. Lâkin tefhîme enseb olmağile bu misal îrad olundu. Mâ-nahnu fîhi olan tevhîd-i Bârî sadedinde murâd bu tevhîd değildir. Zîrâ Rabbu'l-âlemîn'in vahdet-i zâtiyyeye-i hâriciyye ile ittisâfı muktezâ-yı zâtî-dir. Câ'ilin ve hiçbir müessirûn te'sîri ile değildir.

Tevhîdin ol bir ma'nâsı zihinde ve akılda bir eylemektir. Yani bir bilmektir. Bu ki tevhîd-i aklî ve zihnî, me'mûr olduğumuz bu tevhîddir.

Pes Cenâb-ı Bârî teâlâ üç nev' tevhîd ile tevhîd eylemek dîn-i İslâm'ın rükn-i aslîsidir. Bir kimesnede bu üç nev' tevhîdden biri bulunmazsa dîn-i İslâm'dan hâriçtir.

Evvelki nev': *Tevhîd-i vücûb-i vücûd*. Yani vücûdu kendüden muk-taza-yı zâtı, vücûd ile iltisakta illete ihtiyâcı yoktur. Bu ma'nâ ki ma'nâ-yı vücûb-i vücûddur. Bunda şer'îki yok. Tevhîd-i vücûb-i vücûda delîl-i aklî budur ki menba'-ı cemî'-i kemâlât-ı zâtiyye ve sıfâtiyye olan vücûb-i vücûdun mevsûfu olan zât-ı vâcib, hayr-ı mahz olan vücûdât-ı mümkinâtı ifâza ve te'sîr-i zât ve sıfât ile ittisâfına ve zıdd-ı te'sîr olub sıfat-ı noksan olan ta'tîlden münezzeh ve müberrâ iduğüne ilm husûlünden sonra kıyâs-ı hulf tarîki ile vâcibu'l-vücûdun te'addüdünü farz idüb deriz ki: Farazâ vâcibu'l-vücûd mefhûmu iki zâta sâdık olub efradı müte'addid olsa biribi-

55 "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." Zâriyat 51/56.

56 "Beni tanısinlar/bilsinler diye"

rine feyyâz olmak lâzım olduğuna binâen mevcûdâtın mebde-i müessiri iki olmak lâzım gelür idi. İki hod bir ile mesbûk ve bire muhtâc. Nitekim tekaddüm-i zâtînin ma'nâsı budur.

Pes mebde-i cemî'-i mevcûdât farz olunan iki, bire muhtâc olmak ile vâcibu'l-vücûd olmamak lâzım gelür idi. Zîrâ ihtiyâc ile vücûb-i vücûd bir yerde cem' olmaz. Enva' u esnâf-ı ihtiyâcın cümlesinden ârî ve berî olmadıkça vâcibu'l-vücûd olmaz. Pes bundan lâzım geldi ki âlemlerin hâlikı **[46a]** vâcibu'l-vücûd iki olmak mümteni' ve muhâl ola. Bu takdîr olunan burhânı Ebû Ali Sîna, cevâhir-i mücerrede-i akliyyeyi tahkîk için te'lîf itdüğü risâlesinde bu ibaret ile ta'bîr ider ki: "*Velâ yecûzu en yekûne isneyni, li-ennehû yehtâcu ilâ vâhidin yetekaddemu alâ'l-isneyn bi'z-zât, fe yuhricu-humâ min kevnihimâ kadîmeyn*"⁵⁷

Kıdem ile murâdı kıdem-i zâtîdir ki adem-i mesbûka-yı bi'l-gayr ma'nâsınadır.

Kezâlik Nasîr Tûsî dahi Şeyh Sadreddîn Konevî hazretlerine olan murâselelerinde bu burhânı ihtiyâr etmiştir. Fakîr dahi tavr-ı nazarda tevhd-i vücûb-i vücûda kâim bu burhândan kavî burhân bulmaduğımıza binâen bunu tahrîr eyledük.

Tevhd-i ulûhiyyetin bir rüknu dahi *tevhd-i hâlikıyyettir*. Meşhur burhân-ı temanu', tevhd-i hâlikıyyete kâim ve delîldir. Âyet-i bâhiru'l-hidâyet "*Lev kâne fîhimâ âlihetun illallâhu lefesedetâ*"⁵⁸ burhân-ı mezbûra işârettir. Burhân-ı mezbûr kıyâs-ı hulf tarîkiyledir. Kıyâs-ı hulf ol burhâna dirler ki müddeânın nakîzi farz olunup delîl ile ibtâl olunmak ile irtifâ'-ı nakîzaynın istihâlesi bedîheten ma'lûm olduğuna binâen matlûb sâbit ola.

Husûsan maddede meselâ vahdâniyyet-i Bârî -ki mu'tekad ve mü'men-bihîmidir- isbât murâd eylesek vahdâniyyetin nakîzi olan te'addüdü farz eyleruz. Muhâli farz câizdir. Te'addüdün ekalli ikiliktir. Deriz ki eğer âlemleri yoktan var idüb şerâit-i te'sîr-i ilim ve kudret ve irâdet-i kâmile ile muttasıf olan zât iki olub Allâhu Azimu'ş-Şân'ın hâşâ şer'ki olaydı ol iki hâlikın beynlerinde halkta tehâlûf ve temânu' mümkün idi.

57 "İki tane olması câiz olmaz. Çünkü [o] zât bakımından ikiye mukaddem (ikiden önce olan) bire ihtiyaç duyar. Bu da ikisini [birden] kadim olmaktan çıkarır." Bu anlama gelen ifadeler için bkz. İbn Sînâ, Ebu Ali, *el-İşârât ve't-Tenbîhât*, (thk. Süleyman Dünya), Dâru'l-Meârif, Kâhire, 3. bsm. ty.; III/36-41, 214.

58 "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı kesinlikle ikisinin de düzeni bozuldu" Enbiyâ 21/22.

Şöyle ki ân-ı vâhidde, biri Zeyd'in hareketini murâd eyleye ol biri sukûnunu murâd eyleye. Zîrâ Zeyd'in ol ânda hareketi ve dahi sukûnu emr-i mümkündür. Ve dahi tâmmu'l-kudre ve tâmmu'l-irâde Hâlıkın irâdetinin ol mümkinine te'alluku dahi mümkündür. Pes ol iki hâlıkın her birinin irâdesini ân-ı vâhidde zıddeyn olan hareket ve sukûndan birine te'allukunu farz eylesek hal üçten hâlf değil. Zıddeyne müte'allik olan irâdeler ve kudretler te'sîr idüb her ikisinin maddûr ve murâdları hâsıl olub ve mevcûd olmak var. İctimâ'-ı nakîzeyn lâzım gelür. Zîrâ ân-ı vâhidde ve mahall-i vâhidde hareket ve sukûn -ki her biri âherun zıddı veya nakîzidir- müte-hakkak olmak bedîhiyyete muhâldir. İki tâmmu'l-kudret, tâmmu'l-irâdet hâlıkın kudretleri ve irâdetleri Zeyd'in ân-ı vâhidde hareket ve sukûnuna müte'allik olduğu halde hareket ve sukûndan fakat biri hâsıl olmak var. Herkangısının murâdı hâsıl oldu ise ol kâdir, murâdı hâsıl olmayan âciz oldu. Âciz vâcibu'l-vücûd olmaz. Hareket ve sukûndan hiçbirisi hâsıl olmasa ol iki hâlıkın aczleri lâzım gelür. Âciz olan ulûhiyyete lâyük değil. Ve dahi Zeyd mevcûddan ol ânda hareket ve sukûn mürtefi' olıcak irtifâ'-ı nakîzeyn dahi lâzım gelür. İrtifâ'-i hod muhâl. **[46b]**

Pes bu üç sûretin netice vermesi muhâl. Ân-ı vâhidde Zeyd'in hareket ve sukûnunu farzdan gelmedi. Ve dahi ân-ı vâhidde Zeyd'in hareket ve sukûnuna tâmmu'l-kudret, tâmmu'l-irâdet hâlıkların kudret ve irâdesinin te'allukunu farzdan gelmedi. Zîrâ ol iki farzın mefrûzları nefsu'l-emrde hadd-i zâtında mümkün, mümkün-i vukû'ayn farzdan muhâl lâzım gelmez. Belki arz ve semâyi hâlık-ı Rabbu'l-âlemîn müte'addid farz idüb ve ulûhiyyette şerîk farz u takdîr etmeden geldi.

Pes imdi şerîk farz u takdîr etmek hilâf-ı nefsu'l-emri farz u takdîr oldu. Şerîk olmak muhâl u mümteni' oldu. Vahdet ile ittisâf nefsu'l-emrde sâbit olub tevhîd-i Bârî delîl-i aklî ile isbât olundu. *Elhamdulillâhi alâ dîni'l-İslâm ve alâ tevfi'ki'l-îmân.*

Usûl-i erkân-ı dîn-i İslâm'dan olan tevhîd-i Bârî üç nev'a münhasırdır. Bir kimesne İslâm'a dâhil olmada üçü dahi lâzımdır. Birisi bulunmasa îmân ve islâm bulunmaz.

Biri tevhîd-i vücûd ve biri tevhîd-i hâlikyyet. Bu iki tevhîd burhân ve delîlleri ile sâbıkan beyân olundu.

Üçüncü nev' *tevhîd-i ma'bûdiyyettir.* Yani ibâdet olunmağa lâyük ve müstahik hiçbir zât yoktur illâ âlemleri yoktan var idüb cemî' sıfât-ı

kemâl ile mevsûf ve cemî' noksan sıfatlardan berî ve ârî olan zât-ı vâci-bu'l-vücûd Allâhu Azimu's-Şân vardır. Hazret-i Âdem safîy *aleyhi's-salâtu ve's-selâmdan* hâtemu'l-enbiyâ ve mahbûb-i Hudâ Muhammedü'l-Mustafâ *sallâllâhu aleyhi ve sellem* hazretlerine gelince cemî' enbiyâ ve mürselîn *salâvâtullahi aleyim ecmâ'in* halkı bu tevhîde da'vet ile meb'ûs olduklarına Kur'ân-ı Azîmu's-Şân'da "*Vemâ ersalnâ min kablike min rasûlin illâ nûhî ileyhi ennehû lâ ilâhe illâ ene fa'budûni*" nass-ı kerîmi⁵⁹ delâlet ider. Kur'ân-ı Beyyinu'l-Burhân'da otuz yedi âyet-i kerîmede tevhîd-i ma'bûdiyyet beyân olunmuştur ki âyâta, âyât-ı tehlîl denilür. Havâss-ı azîmesi vardır. Ve sûre-i Muhammed'de "*Fa'lem ennehû lâ ilâhe illâllâhu ve'stağfir li-zenbike ve lil-mü'minîne ve'l-mu'minât*" âyet-i kerîmesinde⁶⁰ emr tarîkiyle mâ'adâda ihbâr tarîkiyle bu tevhîdin nakîzi olan işrâk-fi'l-ibâdetten "*Ve lâ ted'u me'allâhi ilâhen âher*" âyet-i kerîmesiyle⁶¹ sarîhan nehy olunmuştur. Ve icmâ'-ı enbiyâ bu tevhîd üzre vâki olmuştur.

Bu tevhîd, ma'bûdiyyetin liyâkat ve istihkâkına illet ve sebep ve muktezî iki nesnedir: Birisi mecmu'-i cevâhir ve a'razın halkta, kudret-i tâmmе-i müstakille-i müessire. İkincisi herkese nef' ve zarra kudrettir. Nitekim halk-ı cevâhir ve a'raz medâr-ı istihkâk-ı ma'bûdiyyet olduğuna Rabbu'l-âlemîn "*Yâ eyyuhe'n-nâsu'budû rabbekumu'l-lezî halakakum ve'l-lezîne min kablikum la'allekum tettekûn*" âyet-i kerîmesiyle⁶² irşâd buyurdular. Kezâlik istihkâk-ı ma'bûdiyyetin bir medârı, cemî'-i mahlûkâta nef' ve zârta [47a] kudret olduğunu Hazret-i Halîl-i Celîl Reîsu'l-Muvahhîdîn İbrahîm *aleyhisselâtu vesselâm* lisânından hikâye tarîkiyle "*Kâle efe-ta'budûne min dūnillâhi mâ lâ yenfe'akum şey'en velâ yedurrukum uffin lekum ve limâ ta'budûne min dūnillâh efelâ ta'kulûn*" âyet-i kerîmesiyle⁶³ beyân ve hidâyet buyurdular. Ve enbiyâ-i izâm *salâvâtullâhi ve selâmuhu alâ Rasûlina ve aleyhim ecmâ'in* hazarâtı dâima halkı ma'bûdât-ı bâtila ibâdetten alâ vechi't-te'kîd men' ve alâ vechi'l-liyakât ve'l-istihkâk ma'bûd-i

59 "Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberlere, "Şüphesiz, benden başka hiçbir ilah yoktur. Öyleyse bana ibadet edin" diye vahyetmişizdir." Enbiyâ 21/25.

60 "Bil ki Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Hem kendinin, hem de inanmış erkek ve kadınların günahlarının bağışlanmasını dile!" Muhammed 47/19.

61 "Sen Allah ile beraber başka bir ilaha ibadet etme. Ondan başka hiçbir ilah yoktur." Kasâs 28/88.

62 "Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin ki, Allah'a karşı gelmekten sakınasınız." Bakara 2/21.

63 "İbrahim şöyle dedi: Öyle ise siz, (hâlâ) Allahı bırakıp da, size hiçbir fayda, hiçbir zarar veremeyecek şeylere mi tapacaksınız?" Enbiyâ 21/66.

hakîki olan Allâhu Azimu's-Şân'ın ibâdetine da'vet etmeğe gâh huccet ve burhân ile ve gâh seyf u sinân ile himmetlerini masrûf kılmışlardır. *Cezal-lâhu annâ nebiyyenâ ve anhum mâ huve ehluhû ve ehluhum ve hayral-cezâ!*

Hazarât-ı Enbiyânın ve huccet u burhân ile ehl-i İslâm olan cihâd-larına ulemâ-i kirâm mazhar düşmüşlerdir. Ve dahi seyf u sinân ile olan da'vetlerine selâtîn-i izâm-ı ehl-i İslâm ilâ yevmi'l-kiyâm mazhar düşmüşlerdir. Hak sübhânehû ve teâlâ seyf-miknetlerin a'nâk-ı tâife-i müşrikîn ve sâir a'dâ-yı dîn kâdî ve kâtî' eyleye! Ale'l-husûs pâdişâhımız veliyy-i ni'metimiz pâdişâh-ı İslâm halife-i Rasûlullah *aleyhi's-sâlâtü ve's-selâm* mehdi-i asr u zamân Ebû'n-nasr ve'l-meğâzî Sultân Ahmed Hân b. Sultân Mehmed Hân hazretleri *eynemâ kânû mahfûz ve eynemâ kânû teveccehû mansûr ve muzaffer eleye! Âmin! bi-hurmet-i seyyidi'l-enbiyâ-i ve'l-murselîn salâvâtul-lâhi ve selâmuhu aleyhi ve aleyhim ve alâ âlihi ve âlihim ecmâ'in*

Ma'bûdât-ı bâtlaya perestiş ve ibâdet iden tâife-i muhtelifeden birisi tavâif-i mecûsdur ki nûr ve zulmete ve yezdân ve ehremene ibâdet iderler. Bir tâifesi abede-i evsândır ki sanem-perest yani puta tapıcılarıdır ki kavm-i Nuh *aleyhisselâm* anlardandır. Kavm-i Nuh *aleyhisselâm* isrine iktifâ idenlerden bir tâifesi dahi müşrikîn-i Kureyştir. Esnâma ibâdet iderler. Kezâlik melâikeye hâşâ benâtullahdır deyub sûver-i melâikeye ibâdet iderler. Melâike-i kirâm hod Hazret-i Rabbu'l-âlemînün mukarreb kullarıdır. Ta'ât ve ibâdet üzre mecbûl ve mahlûklardır ve anlardan isyân mutasavver değildir. Dâima inkıyâd üzredirler. Ve nûr ve zulmete ibâdet iden tâife-i mecûsdan bir fırkası dahi güneşe ve aya ve yıldızlara ve ateşe tapanlardır. Ve ateşi rûy-i zemînde envâr-ı ulviyyenin halîfesi bilurler. Ânınçun ateşe bintu's-şems dirler. Ve aksâ-yı bilâd-ı Hind'de bazı cehele[nin] öküze ve ata taptıkları bizlere tevâtüre karîb haber ile vâsıl olmuştur ve kütüb-i mu'teberede dahi mastûrdur. Huta vilâyetinde husn-i sûret sâhibine perestiş ettiklerin İmâm Gazzâlî *Mişkâtü'l-Envâr* nâm te'lîfinin âhîrinde zikr eyler.⁶⁴ Ve dahi Çerkes tâifesi kendi diyarlarında azîmu'l-cirm eşcâr-ı [47b] kadîmeye perestiş ettiklerin ehl-i İslâm'dan ol diyara resm-i ticâret ile varanlar ve tâife-i mezbûreden şeref-i İslâm ile müşerref olanlar şöret ve tevâtür vechi üzre ihbâr iderler. Ma'bûdât-ı bâtlaya ibâdet idenlerden birisi dahi kavm-i yehûdden bir fırkadır ki "Uzeyr, ibnullâh" diyenlerdir. Hâşa. Yani hâşa "Uzeyr, Rabbu'l-âlemînün oğludur" diyenler-

64 Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *Mişkâtü'l-Envâr ve Mısfâfu'l-Esrâr*, (thk. Abdülaziz İzzeddin Seyrevân), Beyrut 1407/1986, s. 180-181.

dir. Ve bir fırka-i dâllesi dahi nasârâ tâifesidir ki gâh “Rabbu’l-âlemîn Mesih *alyhisselâma* hulûl etti” dirler. Hâşâ sümme hâşâ. “Zât-ı pâkî, cesed-i Mesih’i zırh giyer gibi giydi, Mesih, Allâh’tır” dirler ve gâh hâşa “oğludur” dirler ve ibâdeti tecvîz iderler. *Teâlallâhu ammâ yekûlû’z-zâlimûn uluvven kebîren!*

Ol iki peygamber-i zîşâna iftirâ iderler ve şân-ı şerîf-i Rabbu’l-âlemîn’de katı nâ-sezâ sözler söylerler. Ve bu bâtil kavillerden gökler yıkılmağa ve yerler şakk olmağa karîb olur. Nitekim Kur’ân-ı Azîmu’ş-Şân’da “*Tekâdu’s-semâvâtü yetafattarne minhu ve tenşakku’l-arzu ve tahirru’l-ci-bâlu hedden en de’av li’r-rahmâni veleden*” buyuruldu.⁶⁵ Yine Rabbu’l-âlemîn’in sabrı ve mü’min kullarına olan rahmet ve hilmi arz ve semâyı yıkılmadan imsâk ider.

Ve Allâhu Azîmu’ş-Şân’dan gayra ibâdet şer’an menhî olduğu âyât-ı Kur’âniyye ile ve icmâ’-ı enbiyâ *aleyhimu’s-selâm* ile sâbit olduğu şer’-i Muhammedî *aleyhi efdalu’s-salâvâtan* zarûret[en] ma’lûm olduğundan mâ’adâ aklen dahi menhî ve memnû’ ve kabîh olduğundan reîsu’l-muvahhidîn Hazret-i Halîlurrahmân İbrahîm *salavâtullâhi alâ nebiyyina ve aleyhi* abede-i esnamdan olan kavmine hidâyet ve irşâd için “*Eta’budûne mâ tenhitûne vellâhu halakakum vemâ ta’melûn*” kavli-i bâhiru’l-berâhinleri⁶⁶ ile hitâb-i bâ-savâb buyurdıkları Kur’ân-ı Kerîm’de Allâhu Azîmu’ş-Şân hikâye buyurlar. Yani medâr-ı istihkâk-ı ma’bûdiyyet halk-ı ecsâma kudret-i tâmme-i müstakille ve müessiredir ve cemî’ mahlûkâta nef’ ve zarra kudrettir. Bu ma’nâ hod sizlerin kendi eliniz ile yonub ve yaptığınız putlarınızda mefkûddur. Pes saneme ibâdetiniz kemâl-i cehâlettir. Semt-i tevhid-i ibâdet-i ma’bûd-bi’l-hakka irşâd u hidâyet buyurdular. Hazret-i Âdem Safî *aleyhi’s-sâlatu ve’s-selâmdan* hâtemu’l-enbiyâ Hazret-i Habîb-i Hudâ ve Rasûl-i müctebâ Muhammed Mustafâ *sallâllâhu aleyhi ve sellem* vakt-i sa’âdetine gelince ba’s olunan yüz yirmi dört bin peygamber halkı bu tevhid-i ma’bûdiyyete da’vet için irsâl olunmuşlardır. Nitekim nass-ı kerîm “*Vemâ erselnâ min kablike illâ ricâlen nûhî ileyhi ennehû lâ ilâhe illâ ene fa’budûn*” ana nâtıktır.⁶⁷

65 “Rahman’a çocuk isnat etmelerinden dolayı neredeyse gökler parçalanacak, yer yarılacak, dağlar yıkılıp çökecektir!” Meryem 19/90-91.

66 “İbrahim şöyle dedi: Yonttuğunuz putlara mı tapıyorsunuz? Oysa sizi de kendi ellerinizle yaptığınız bu putları da yaratan Allah’tır” Saffat 37/95-96.

67 “Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberlere, “Şüphesiz, benden başka hiçbir ilah yoktur. Öyleyse bana ibadet edin” diye vahyetmişizdir;”, Enbiyâ 21/25.

Şirkin şer'an kabîh ve mezmûm ve menhî itdüğü ve tevhîdin her âkile farz-ı ayn idüğü icmâ'-ı enbiyâ ile sâbit oldu. *Allâhumme sebbit-nâ ale't-tevhîd ve emitnâ aleyhi bi-hurmeti lâ ilâhe illallâhu Muhammedu'r-rasûlullâh.*

Kelâm tevhîd-i Bârîye müntehi oldu ise kelime-i tevhîdin fezâilinde teberrûken ve zikrâ birkaç hadîs-i şerîf nakl ve risâlei anınla hatm tasmîm [48a] olundu. *Müsne'de* Ahmed b. Hanbel *rahmetullâhi aleyh* Mu'az b. Cebel *raziyallâhu anh* hazretlerinden tahrîc ve anlar dahi Hazret-i Fahr-i Kâinât Rasûl-i Ekrem *sallâllâhu aleyhi ve sellem* hazretlerinden rivâyet buyururlar: "*Mefâtîhu'l-cenneti şehâdetu en lâ-ilâhe illâllâh*" Yani cennetin mefâtîhi tevhîd-i Hudâ'ya şehâdet-i sâdika eylemektir.⁶⁸

Yine Ahmed b. Hanbel, Ubâbde⁶⁹ b. es-Sâmit *raziyallâhu anh* hazretlerinden tahrîc ve anlar dahi Hazret-i Server-i Enbiyâ Rasûl-i Ekrem *sallâllâhu aleyhi ve sellem* hazretlerinden rivâyet iderek sa'âdet ile buyurmuşlar:

"Men şehide en lâ-ilâhe illâllâhu vahdehû lâ şerîke lehû ve enne Muhammeden abduhû ve rasûluhû ve enne İsâ abdullahi ve rasûlihî vebne emetihî ve kelimetuhû elkâhâ ilâ meryeme ve rûhun minhu, ve enne'l-cennete hakkun ve enne'n-nâre hakkun ve enne'l-ba'se hakkun, edlehehullâhu'l-cennete alâ mâ kâne mine'l-amel min eyyi ebvâbi'l-cenneti'n-na'mâiyeti mâ şâe"

Yani "Her kim vahdâniyet-i Hudâ'ya ve Hazret-i Habîb-i Ekrem *aleyhi efdalu's-salâvât* hazretlerinin hakikat-i risâletine ve Hazret-i İsa *aleyhisselâm* Hakk'ın câriyesi Hazret-i Meryem'den 'kün' kelimesi vâsıtasıyla hâsıl olmuş kulu ve envâ'-ı fisk u isyândan pâk u mutahhar bir rûh-i sâfidır. Ve cennet ve cehennem hak ve gerçektir ve haşr-i cismânî gerçektir deyû şehâdet eylese Hak *sübhânehû ve teâlâ celle şânuhû* hazretleri ol kulunu muhayyer ider cennetin sekiz kapusundan herkanı kapusundan dilerse ol kapudan girsun deyû emr ider ve ol kul sâir a'mâlden her ne nev' amele mukarîn olursa dahi yani ol kulun îmanı fazl-ı Hak'la duhûl-i cennete sebeb olur.⁷⁰

Ve bir hadîs-i şerîf dahi İmâm Suyûtî *rahmetullahi aleyh,*

68 Ahmed b. Hanbel, *Müsne'de*, XXXVI/418.

69 Metinde عبادت şeklinde yazılmıştır.

70 Ahmed b. Hanbel, *Müsne'de*, XXXVII/428.

Cem'u'l-Cevâmi' ismiyle müsemma kitâbında Şirâzî'nin *Elkâb* ismiyle müsemma olan kitâbından nakl ider. Şirâzî ol kitapta Hazret-i İmâm Ali *kerremallâhu vecchê ve razıyallâhu anh* hazretlerinden tahrîc ider. İmâm Ali *raziyallâhu anh* dahi Hazret-i Seyyidu'l-Murselîn Rasûl-i Ekrem *sallâllâhu aleyhi ve sellem* hazretlerinden rivâyet buyurur: "*Kâle Rasûlullâh sallâllâhur aleyhi ve sellem hikâyeten an rabbihi, innê enellâhu lâ ilâhe illâ ene, men ekarrenî bi't-tevhîdi dehale hısnî ve men dehale hısnî emine azâbî*"

Yani Hazret-i Habîbullah *sallâllâhu aleyhi ve sellem* Allâhu Azîmu'ş-Şân'dan hikâyeten buyurur: Allâhu Azîmu'ş-Şân buyurur ki tahkîkan ben ma'bûd-bi'l-hakkım ve benden gayrı ma'bûd-bi'l-hak yoktur. Her kim benim vahdâniyetimi ikrâr iderse hıfzım kal'asına dâhil olur. Ve her kim hıfzım kal'asına dâhil olursa azâbımdan emîn olur⁷¹.

Bu mahalde nakl itduğümüz ehâdîs-i şerîfe şeyhimiz câmi'-i ilm ve amel ve ihlâs veliyyullâh bilâ-şekk **[48b]** Medîne-i Münevvere'de mücâvir-i evkât iden Şeyh İbrahîm Gürânî⁷² merhumun *İnbâhu'l-Enbâh fi Tahkîki İrab-i Lâ-İlâhe İllallâh* ismiyle müsemma kitâbındandır.⁷³

Pes risâlemizi bununla hatm eyleyub sûre-i mükerreme-i İhlâs ve ehâdîs-i şerîfe ve Hazret-i Habîbullâh *sallâllâhu aleyhi ve sellem* ile Ehamu'r-Râhimîn'in fazl u kerem ve inâyetine tevessül olunup murâdât u maksûdât-ı süveriyeye ve mâneviyyeye ve dünyeviyyeye ve uhreviyyemizin eshel vech ile husûlü reca ve niyaz olunur.

Ve ale'l-husus sebeb-i nizâm-ı âlem, hâfi-i beyzâ-i İslâm ve nûr-i hadîka-i ehl-i îman ve pâdişâh-ı ehl-i İslâm ve pâdişâhımız ve efendimiz Sultân Ahmed Hân b. Sultân Mehmed Hân ibnu Sultân İbrahîm Hân hazretlerinin vücûd-i pürcûd ve sâye-i mes'ûdlarını ibâdullâh üzre memdûd eyleyub her ne cânibe teveccüh buyururlarsa müeyyed ve mansûr ve gâlib-i mutlak ve re'y-i zerrinleri muvaffak ve müsedded ve tedbîrât-ı umûri'l-cumhûr ola! Âmîn! Bi-hurmeti Seyyidi'l-Murselîn, salâvâtullahi ve selâmuhu aleyhi ve âlihi ecmâ'in

Temmet, Temmet, Temmet.

71 Ebu Abdillâh Muhammed b. Selame el-Kazâî, *Müsnevu's-Şihab*, (thk. Hamdi Abdulmeccid es-Selefi) Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1985/1405, II/324

72 Burhaneddin İbrahîm b. Hasan el-Kürdî es-Sührânî el-Gürânî (ö.1102/1690)

73 Bu eserin Süleymaniye Kütüphanesinde iki nüshası vardır: Carullah Bölümü Nr. 2069; Esad Efendi Nr. 3712.

Kaynakça

Abdurraûf el-Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu Camiu's-Sagîr I-VI*, Dâru'l-Marife, Beyrut,1972/1391.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (thk. Şuayb el-Arnaud-Adil Mürşid), Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1412/1995.

Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn: Esmâu'l-Müellifin ve Asâru'l-Musannifîn I-II*, (trc. Kilisli Rifat Bilge; (tsh. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Avni Aktuç), Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1955.

Beyzâvî, Nâsıruddin Ebu'l-Hayr Abdullah b. Ömer, *Envâru'-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl I-II*, Kahire, 1939/1358.

Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, el-Matbatu's-Selefiyye, Kâhire 1400.

Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri I-III*, İstanbul 1333.

Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *Sünen*, Dâru'l-Muğnî, Riyad 1421/2000.

Ebu Abdillâh Muhammed b. Selame el-Kazâî, *Müsnedu's-Şihab I-II*, (thk. Hamdi Abdulmecid es-Selefi) Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1985/1405.

Ebu Nuaym, Ahmed b. Abdullah b. İshak, *Hilyetu'l-Evliya I-IV*, Dâru'l-Fikr, Kahire 1996/1416.

Ezherî, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu'l-Luğa I-XV*, (Thk. Abdullah Derdâs) Dâru'l-Mısıryye Li't-Te'lîf, t.y.

Gazzalî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *Cevâhiru'l-Kur'ân ve Dureruhu*, Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1990.

.....*Mişkâtu'l-Envâr ve Mısfâfu'l-Esrâr*, (thk. Abdülaziz İzzeddin Seyrevân), Beyrut 1407/1986.

Güney, Ahmet Faruk, *İbn Sina'dan Elmalılı'ya İhlas Suresi Felsefî Tefsir Geleneği, -Bir Varlık İdrakinin Zemini Olarak İhlas Suresi Tefsiri-*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.

İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr I-IV*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut 2009.

İbn Sînâ, Ebu Ali, *el-İşârât ve't-Tenbîhât I-III*, (thk. Süleyman Dünya), Dâru'l-Meârif, Kâhire, 3. bsm. ty.;

İsmail Cerrahoğlu, "Ata b. Ebu Rebâh", *DİA*, İstanbul 1991., IV/35-36.

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifîn: Terâcimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye I-IV*, Muessesetu'r-Risale, Beyrut 1994/1414.

Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmânî I-IV*, Matbaatu'l-Âmire, İstanbul 1308.

Muhammed Eroğlu, "Dahhak b. Müzâhim", *DİA*, İstanbul 1993, VIII/410-411.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccac, *Sahîh-i Müslim*, Dâru Tayyibetin li'n-Neşr, Riyad 1416.

Mütercim Asım Efendi, *Kâmusu'l-Muhît Tercümesi I-IV*, (Hz. Mustafa Koç-Eyüp Tanrıverdi) Türkiye Yazma Eserler Kurumu, İstanbul 2014.

Nesâî, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Ali, *es-Sünenü'l-Kübrâ I-XII*, Muessesetu'r-Risale, Beyrut, 2001/1421.

Nisâbü'rî, Nizamuddin el-Hasan b. Muhammed, *Garâibu'l-Kur'ân ve Reğâibu'l-Furkân I-VI*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut 1996/1416.

Râzî, Ebu Abdillâh Fahreddin Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Gayb I-XXXII*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981/1401.

Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmiu's-Sahîh*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir), Kahire 1398/1978.

Tütün, Sevgi, "Mekkîzâde Mehmed Tâhir Efendi ve Tefsir Risalesi", *C.U. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, c. XVI, s.2, sy. 515-532.

Zemahşerî, Ebu'l- Kâsım Cârullah, *el-Keşşâf 'an Hakâik-ı Ğevâmidit-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Tevîl I-IV*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut 1995.